

LUND UNIVERSITY

Ja, vart tog de egentligen vägen? Svenska tidningar söker en försvunnen minoritet

Bernsand, Niklas

Published in:
Drabbrikan

2025

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bernsand, N. (2025). Ja, vart tog de egentligen vägen? Svenska tidningar söker en försvunnen minoritet. *Drabbrikan*, 2025(37), 15-23.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

drabbrikan

Nevopan palla marro buttípa áran Frantzwagner kettanepa

Romanifolket
500 ár i Norden

FRANTZWAGNER

500 ár i Norden

FRANTZWAGNER
SÄLLSKAPET

FRANTZWAGNER
SÄLLSKAPET

I detta nummer:

Sid 2	- Om Drabbrikan
Sid 3-10	- Nevopan - Nyheter
Sid 11-14	- AI och arkiven, av Urban Lindqvist
Sid 15-23	- Ja, vart tog de egentligen vägen? - Svenska tidningar söker en försvunnen minoritet, av Niklas Bernsand
Sid 13-15	- Vägarnas folk av Sebastian Casinge
Sid 24-27	- "Min Saga" - Del 4, om en valakisk-romsk familj i Sverige, av Raymond Husac
Sid 28-32	- "Tattare, zigenare och andra sådana personer", av Urban Lindqvist
Sid 33-42	- 25-årsjubileum för minoriteten romer – Den tröga starten för resande, av Arvid Bergman
Sid 43-49	- Flykten från gästgiveriet - om Lars Holmström Qvicks sista år, av Christoffer Ek
Sid 50-63	- Tema: Minoritetserkännandet 25 år. Del 3, av Jon Pettersson
Sid 64	- Om Frantzwagner Sällskapet

Drabbrikan, Frantzwagner Sällskapet, Box 160 16, 250 16 Helsingborg.

Omslagsfoto Jon Pettersson

Ansvarig utgivare Arvid Bergman

Redaktör Jon Pettersson

ISSN 2003-6256 Swish 123 071 64 64

Om Drabbrikan

Vårt första nummer av Drabbrikan publicerades i december år 2016 och utvecklades då från ett nyhetsmejl som gått ut sedan 2013. Sedan dess har antalet artiklar, skribenter och läsare konstant ökat.

Vår grundidé är att Drabbrikan ska vara kostnadsfri och fullt tillgänglig via webben. Det ska inte ställas varesig fysiska, ekonomiska eller andra krav på den som önskar att ta del av dess innehåll. Drabbrikan ska vara fullt tillgänglig för alla som önskar att ta del av det vi skriver. Man ska själv kunna avgöra när och var man tar del av Drabbrikan. Det digitala formatet .pdf kräver inte några kostnadskrävande program. Drabbrikans format är A4 och tillsammans med våra tillämpade teckenstorlekar den läsbar direkt på de flesta smartphones, läsplattor och datorer. A4-formatet är standard för utskrifter vilket innebär att den som önskar och har utskriftsmöjligheter också kan skriva ut enskilda artiklar eller Drabbrikan som helhet. Vi strävar efter att texterna ska vara skrivna på en svenska som medför bred mottaglighet och innehållet ska vara populärvetenskaplig samt kunskapshöjande. Innehållet ska vara kopplat till källor och dokumentation som också ska anges i respektive artikel. Vi tar sikte på att presentera en nyanserad bild över vår minoritets historia i Sverige och tillrättalägga felaktigheter som återges i berättandet av vår minoritets historia. Detta för att därigenom avdramatisera vanföreställningar om oss samt att skapa förutsättningar för individer inom vår minoritet att få kunskap om sin historia. Då för att man liksom individer ur många andra folkgrupper ska kunna känna stolthet över sin bakgrund och vem man är.

Redaktionen för Drabbrikan

Arvid Bergman & Jon Pettersson

Med stöd från

Nevopan Nyheter

Samrådsmöte om minoritetspolitiken – MUCF tar över uppföljningsansvaret

Den 19 september 2025 hölls ett samrådsmöte mellan Länsstyrelsen i Stockholms län, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) och representanter för de nationella minoriteternas organisationer. Mötet markerade ett viktigt steg i övergången av ansvaret för samordning och uppföljning av minoritetspolitiken från länsstyrelsen till MUCF.

Dagen var uppdelad i två delar – ett samrådsmöte på förmiddagen och ett dialogmöte på eftermiddagen. Från Länsstyrelsen deltog stora delar av personalen som arbetat med minoritetspolitiska frågor. MUCF representerades bland annat av ställföreträdande generaldirektören Stefan Holmgren och HR-chefen Annika Iggesund. Frantzwagner Sällskapets representant var Robert Brisenstam.

Efter en presentationsrunda tog Stefan Holmgren ordet. Han betonade att arbetet på MUCF sedan länge har präglats av att stärka ungas möjligheter och att han själv har haft stort engagemang i frågor som rör antiziganism. Holmgren visade förståelse för minoriteternas oro över att förtroendefulla relationer till länsstyrelsens tjänstepersoner riskerar att gå förlorade, men framhöll samtidigt att MUCF ser regeringens uppdrag som en möjlighet att bygga nytt förtroende.

En central punkt var att delar av länsstyrelsens tjänstepersoner erbjuds att gå över till MUCF, vilket är tänkt att säkerställa kunskapsöverföring. Dessutom ska myndighetens instruktion ändras, så att minoritetspolitiken blir en kärnuppgift istället för årliga uppdrag i regleringsbrev. Därmed kan MUCF agera mer pådrivande gentemot andra myndigheter.

Företrädarna för de nationella minoriteterna lyssnade uppmärksamt men uttryckte starka

farhågor. Flera menade att de inte blivit tillräckligt involverade i processen kring överlämnandet och efterlyste samråd om hur MUCF organiserar arbetet framöver.

En återkommande kritik gällde att regeringens handlingsplan för minoritetspolitiken löpte ut vid årsskiftet och att MUCF måste driva på för en ny plan. "Vad kan följas upp om det inte finns något dokument att utgå ifrån?", var en fråga som ställdes. MUCF svarade att gamla dokument gäller tills nya antas.

Andra frågor som lyftes var behovet av att lagstifta om språk som diskrimineringsgrund och att inrätta en särskild minoritetsombudsman. Dessutom efterlystes fler och mer nyanserade samråd – både gemensamma, enskilda för varje minoritet och för grupper inom respektive minoritet. Kritik riktades även mot att tidigare samråd skötts av konsultbolaget Sweco, i stället för av myndighetens egen personal.

Diskussioner om bidrag till minoritetsorganisationerna tog också stor plats. Minoriteterna påpekade att ansökningstider flyttats och att dagens praxis, där enbart organisationer med beviljat organisationsbidrag bjuds in till samråd, skapar exkludering. Det leder till att vissa grupper och individer stängs ute, samtidigt som enskilda personer som deltar riskerar att felaktigt uppfattas som representanter för hela minoriteter.

Utöver de formella delarna bjöd dagen även på gemensam lunch, vilket gav tillfälle till mer informella och konstruktiva diskussioner mellan minoritetsföreträdare och myndigheternas tjänstepersoner.

/ Styrelsen

Resandefolkets dag den 29 september

Runtom i Sverige anordnades flera arrangemang för att uppmärksamma Resandefolkets dag. Flera hölls på bibliotek och museer eller på andra kulturinstitutioner. Initiativet var ursprungligen att synliggöra Nordens grupper av romanifolk. Den 29 september 1512 dokumenterades första grupp av det folk som då kallades "Thatra" ("tattare") i Stockholm stad. Med tiden har benämningen förändrats och idag kallas dagen Resandefolkets dag i stället för det tidigare Romanifolkets dag.

Först ut var Röhsska museet i Göteborg som tjuvstartade med en tillställning redan den 28 september, eftersom museet är stängt på måndagar. Programmet innehöll tal, föredrag och resandemusik. Mariya Voyvodova (S), ledamot i Göteborgs Stads kulturnämnd, inledde med välkomsttal. Därefter tog Soraya Post från Göteborgs Stads råd för den nationella minoriteten romer vid och knöt an till dagens betydelse.

Foto: Sebastian Casinge

Huvuddelen av programmet var en föreläsning om resandehantverk och ett inslag med traditionell resandemusik. Sebastian Casinge, som höll föredraget, talade om Hälsinglands museums utställning om knivmakaren Karl Fredrik Johansson, Kniv-Kalle och Äppelbo-Kalle kallad. Att tala om resandeknivar var passande eftersom museet har fokus på design och konsthantverk. Sista programpunkten var musik med den i sammanhanget välbekante musikern och traditionsbäraren Ralf Rosengren. Hans traditionella skillingtryck och romanvisor blev en passande avslutning och inramning av dagen.

Foto: Ylva Helligren

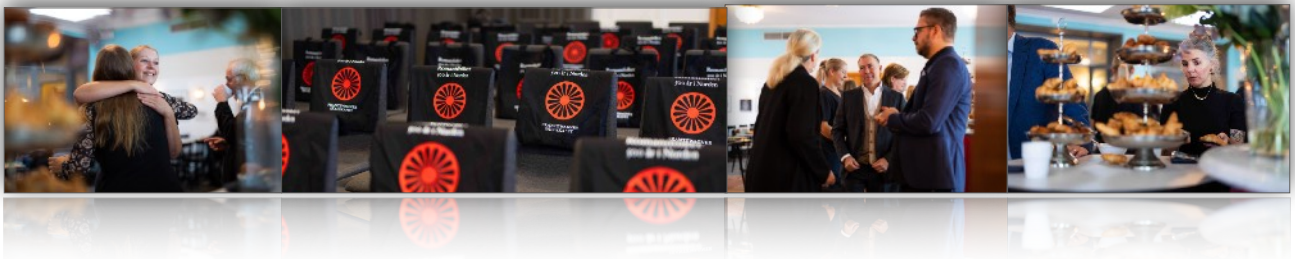

Foto: Ylva Helligren

På biblioteket i Upplands Väsby deltog Robin Tinglöf med att förevisa sin konst och att tala om sin familjs historia. Den som har resulterat i Robins egenproducerade utställning, podd och film med namnet "De assimilerade". På stadsarkivet i Malmö stad anordnade visning av kortfilm, författarsamtal med Stephan Skougaard. I en programpunkt talade Alexander Bergqvist (V) om romsksvensk historia i läromedel.

Konferens med dubbelt fokus - Minoritetserkännandet 25 år & Resandefolkets dag

I Malmö organiserades årets förmodligen mest omfattande evenemang. Det blev en fullspäckad heldagskonferens där både minoritetserkännandet och Resandefolkets dag stod i centrum. Initiativtagare och huvudorganisatör var Frantzwagner Sällskapet. Programmet hade satts i samverkan och med representation från de övriga nationella minoriteternas organisationer i Skåne. Allt möjliggjordes med hjälp av stöd från Region Skåne och Kulturrådet samt praktiskt deltagande från Länsstyrelsen i Skåne och Utbildningsradion.

Moderator var Danjel Nam från Utbildningsradion. Han hälsade välkomna, gick igenom praktiska detaljer, som utrymningsvägar, konferensens syfte och introducerade de tre inledningstalarna. Första talare av de tre var förre statsrådet Jeanette Gustafsdotter (S). I sitt tal lyfte hon de nationella minoriteterna som en central och viktig del av Sverige, historiskt och idag. Liksom för att påminna åhörarna upprepade hon budskapet att alla människor har lika värde. En överraskning var hennes personliga och gripande berättelse om hur hennes far räddade danska judar över Öresund till Landskrona i början av 1940-talet.

Fotografi: Simon Aatig

Fotograf: Simon Aatig

Näste talare var Fredrik Sjögren (L) som är ordförande i Region Skånes kulturnämnd. I sitt tal berörde han vikten av att inkludera de nationella minoriteterna och få med minoritetsperspektiv i alla delar av Region Skånes verksamhet samt att arbeta strategiskt och ge de stöd som är möjliga och relevanta.

Fotograf: Simon Aatig

Tredje och sista inledningstalare var Martina von Liewen som är strateg för mänskliga rättigheter vid Länsstyrelsen i Skåne. I sitt tal lyftes den samrådsprocess som Länsstyrelsen i Skåne och Region Skåne utvecklar i samverkan med de nationella minoriteterna. Minoritetsarbetet är en del av de mänskliga rättigheterna och det får inte glömmas påminde hon om.

Danjel Nam bjöd upp Frantzwagner Sällskapets ordförande Jon Pettersson. Han talade om bakgrunden till konferensen och minoritetserkännandet. Idén till konferensen hade uppstått i samband med den förmötesgrupp Martina von Liewen nämnt i sitt tal. Vid mötena diskuteras vilka frågor som är viktiga för minoriteterna respektive myndigheterna. Vid ett möte 2024 väcktes idén om en gemensam insats för att påminna om eller väcka liv i minoritetsfrågorna.

Frantzwagner Sällskapet tog på sig ansvar för samordning, ekonomi och genomförande. Tillsammans med organisationer för den judiska respektive den sverigefinska minoriteten samt urfolket samer i Skåne skissades ett program upp. Den tornedalska minoriteten saknade organisering i Skåne, men skulle för den sakens skulle inte osynliggöras. Organisatören beslutade att ge den tornedalska minoriteten och deras språk meänkieli utrymme genom en film från Utbildningsradion.

Fotograf: Simon Aatig

Minoritetserkännandet kunde härledas till östblockets och berlinmurens fall, delningen av Tjeckoslovakien och kriget i forna Jugoslavien. Människor kunde plötsligt hamna inom nya gränser utan att ha flyttat på sig. Risker för marginalisering och diskriminering ökade drastiskt. Europarådet skapade konventioner för att skydda minoriteter och minoritetsspråk. Dessa blev också en grundpelare i Sveriges erkännande av de fem nationella minoriteterna och minoritetsspråken.

Fotograf Simon Aatig

Eftersom det var Resandefolkets dag fick minoriteten romer representeras av resande. Jon berättade om Frantzwagner Sällskapets verksamhet och beskrev sedan bakgrunden till de resandes osynlighet. Han liknade utvecklingen vid en flerstegsraket. Under 1800-talets andra hälft tillskrevs de resande i skönlitteratur och tidningar en rad negativa karaktärsdrag. Göteborgsprofessorn Magnus Berg visade i sin bok *Romanen och Tattaren* (2021) hur "tattaren" blev det goda och rena samhällets motpol. Nästa steg var rasbiologerna som pekade ut resande

som "blandras". Under 30- och 40-talet brännmärktes gruppen som en "samhällsplåga". Det sista förödande steget var att förneka gruppens etnicitet på 50-talet. Istället pekades ut som en social grupp.

Än idag ligger detta ofta som en slöja över de resande i minoritetssammanhang, sade Jon. Ändå blev de resande i minoritetserkännandet del av en nationell minoritet. I slutänden rör det sig om samma människor, samma resandekultur och romanispråk som har definierats på olika sätt – av andra. Självt är vi desamma som vi alltid har varit, avslutade han.

Kulturinslaget framfördes av Lajla Lundberg som sjöng traditionella resandevisor till ackompanjering från Joakim Dahlström på trummor och mandolin samt Jonas Wilson Stoltz på klaviatur. Lajla är som ättling till en lång rad musiker själv traditionsbärare. Under sitt liv har hon samlat och bevarat den muntliga traditionen och sångerna som de resande förr i tiden använde som en del av sin försörjning. Som kringresande handelsmän var musiken och berättelser en viktig del i mötet med deras kunder. Sångerna som har bevarats inom resandekulturen var en gång den svenska samtida populärmusiken som senare har ersatts av moderna musikgenrer. Budskapet var att den egentliga svensk-romska kulturen, resandekulturen, är en tydlig del av det svenska kulturarvet.

Foto: Jon Pettersson

Fotograf Simon Aatig

Efter en kort paus var det den samiska delen av konferensen. Cariola Rosdotter Eriksson började med att tala om samisk kultur och framförde vacker jojk – och berättade att hon en gång jojkat för påven och en miljard människor som följde honom på tv. Hon sjöng också äldre sång hon tonsatt. Resultatet var en mycket gripande och vacker låt. Helena Dådring från Samer i Syd talade om samisk historia på ett väl avvägt informativt och engagerande sätt. Åhörarna fick en bättre uppfattning om samernas historia och nutida utmaningar, som miljökonsekvenserna som följer gruvarbets spillvatten. Inslagen var också en påminnelse om människans närhet till naturen och vi är beroende av varandra. Det är kanske något som många av oss som lever i det moderna samhället har glömt av?

Efter den lunchpaus som följde och fylldes med samtal och nya bekansnader följde den judiska delen av programmet. Louisa Lyne och Di yiddishe Kapelye framförde känsloladdade låtar på fiol, kontrabas och gitarr. Samtliga sjungna på jiddisch. Gerry Eilenberg, ordförande för Judiska kulturföreningen 1945, berättade om föreningens historia och omfattande verksamhet med fokus på bevarandet och främjandet av jiddisch och jiddischkultur.

Fotograf Simon Aatig

Fredrik Sieradzki från judiska församlingen i Malmö gav en bakgrund till hur jiddisch har utvecklats i flera stadier sedan romartiden. Ursprungligen var talarna slavar i Italien. När de frigavs under första årtusendet efter Kristi födelse bosatte sig en stor del av gruppen i Rhendalen. Efter progromer i samband med digerdöden flyttade man än en gång vidare, österut mot dagens Polen och Ukraina. Den jiddisch som talas idag bär tydliga spår från både tyska och slaviska språk. Ja, till och med från persiska, berättar Fredrik. Språket är någon som Daniel Koverman berättar att han känner en skam över att han inte behärskar. Som född och uppvuxen i ett mångspråkligt sammanhang i Polen fick han aldrig lära sig språket som barn. Grammatiken och uttalet har han aldrig fått till. Det är en sorg, säger han och konstaterar att han har språket i hjärtat men inte i hjärnan och skrattar.

Från vänster: Gerry Eilenberg, Fredrik Sieradzki och Daniel Koverman. Foto: Jon Pettersson

Efter detta var den följande kaffepausen och bensträckaren välkommen. Scenen skulle möbleras om och förberedas för den sverigefinska minoriteten. Dess representanter var Anneli Heiskanen från Helsingborgsföreningen Soumi Silta och Arja Jantunen som i finskspråkiga kretsar är en välkänd kulturprofil. De båda berättade om sina finska rötter och de situation de levde i när det kom till det nya landet, Sverige. Det undgick nog ingen av åhörarna att Finland och Sverige har ett speciellt förhållande – Finland var ju trots allt en del av Sverige i 600 år fram till 1809. I Finland är svenskan majoritetsspråk vid sidan av finskan, men så är det inte i här. Känslan som förmedlades var att finskan har varit underordnad och setts som sämre än svenskan. Känslan var att finskan inte dög till säger Anneli och Arja. Deras berättelser är ett vittnesmål om att den finstalande befolkningen som kom med arbetskraftsinvandringen till Sverige mycket ofta uppmanade sina barn att inte tala finska. De språkliga konsekvenserna har varit förödande och idag finns det många sverigefinnar som inte behärskar finskan. En annan fråga är vart man egentligen känner sig hemma. I Finland är jag svenska och i Sverige är jag finska, säger Anneli. Men nu har jag i vart fall fått min egen flagga säger hon och skrattar. I handen håller hon den sverigefinska flagga som skapades år 2007. I grunden är det en finsk flagga med en gul bord längst det blå korset.

Arja Jantunen och Anneli Heiskanen sjunger duett. Foto: Jon Pettersson

Arja framförde flera vackra låtar på dragspel med en för finsk musik välbekant ton. En välkänd finsk tango levererades med skönsång från de båda finskorna, eller sverigefinskorna. Arja berättade om musikstilen jenka och berättade om textens betydelse. Ett hus med sneda väggar som det var så illa ställt med att det förmodligen snart skulle blåsa omkull. Men all dess torftighet så var det "mitt". Så länge det stod kvar var det underbart skönt att ligga i sängen och stirra på stjärnhimlen – genom springorna i taket. Den finska musiken har flera genrer med texter som kan vara vemodiga och komiska. Kronan på verket blev en vals som var så pass medryckande att Anneli bjöds upp till dans av sin man Heimo. Anneli berättade om hur man i Suomi Silta försöker stimulera språket och kulturen. Som del i det anordnar de varje år ett finskt julfirande i Helsingborg som de visade ett kort filmklipp från.

Slutligen var det dags för den minoritet som identifierar sig med tre namn – tornedalingar, kväner eller lantalaiset. Sitt språk kallar de däremot allihop meänkieli, som betyder "vårt språk". Organisatören hade för avsikt att inkludera alla minoriteterna i programmet. I denna minoritets fall fanns det ingen som representerar gruppen i Skåne. Så för att de skulle synliggöras såsom de förtjänar var det minsta som kunde göras att visa en film från UR. Danjel Nam som också är berättarröst i filmen *Sveriges nationella minoriteter - tornedalingar, kväner och lantalaiset*¹ berättade kort om minoriteten innan filmen visades.

Fotograf: Simon Aatig

Näst sista punkt på programmet var ett panelsamtal med de nationella minoriteternas representanter. För åhörarna hade omfattande programmet både gett svar på gamla frågor och väckt nya. Efter en kort överläggning beslutades att paneldiskussionen skulle strykas och istället bjöds Sonny Johansson upp på scen. Som avslutande kulturinslag framfördes två traditionella resandevisor i Sonnys egen *horra romanoa* tappning.

Avslutningsvis bjöds Caisa Lindfors, som är utvecklare för nationella minoriteter vid Region Skåne, och Martina von Liewen, som är utvecklingsstrateg mänskliga rättigheter vid Länsstyrelsen Skåne, samt Danjel Nam, strategisk rådgivare vid Utbildningsradion. I rollen som ordförande för Frantzwagner Sällskapet riktades Jon Petterssen ett stort tack för deras genuint välvilliga strategiska och inkluderande arbete med de nationella minoriteterna i Skåne. Ett arbete som Jon menade är ett föredöme som fler borde ta efter. Den arbetsprocess som de varit med att skapa och organisera har gett de nationella minoriteterna ett reellt inflytande. Inte minst har det lett fram till konferensens förverkligande. Ett stort tack riktades till Danjel Nam för sitt engagemang kring de nationella minoriteterna och i konferensen.

Fotograf: Simon Aatig

Fotograf: Simon Aatig

Åhörarna uppmanades att ta med sig de tygpåsar som placerats på deras stolar. Var och en innehöll informationsblad, några tablettaskar, en penna och lite kaffe. Medskicket från organisatören var att kaffet var till för att man skulle bjuda in någon från nationella minoriteterna och över en kopp kaffe samtala om dagens ämnen. Nu väntar vi bara på inbjudningar!

/Redaktionen

¹ <https://urplay.se/program/236462-sveriges-nationella-minoriteter-tornedalingar-kvaner-och-lantalaiset>

AI och arkiven

- En ny era inom arkivforskningen tar sin början

En gång i tiden fanns det bara ett sätt att ta del av arkivhandlingar och det var att besöka arkiven. För släktforskare kom sedan kyrkböcker att tillgängliggöras på mikrofilm och mikrofiche som man kunde beställa till sitt lokala bibliotek, eller hem till sig själv om man var så inbiten att man skaffat en egen läsare. Nästa stora revolution var internet då det blev möjligt att läsa avfotograferade arkivhandlingar online. Olika tjänster har kommit och gått, men utbudet av tillgängligt arkivmaterial har växt kontinuerligt och bildkvaliteten har med tiden blivit bättre. I dagsläget finns ca 7 % av Riksarkivets handlingar digitaliserade och fritt tillgängliga på deras webbplats. Därutöver har ArkivDigital över 100 miljoner bilder. Hur stor del av deras bestånd som överlappar Riksarkivets digitala bilder är oklart, men mycket hos ArkivDigital är unikt. Sedan en tid har de också ett flertal sökbara register som tillkommit genom att människor suttit och matat in uppgifter manuellt.

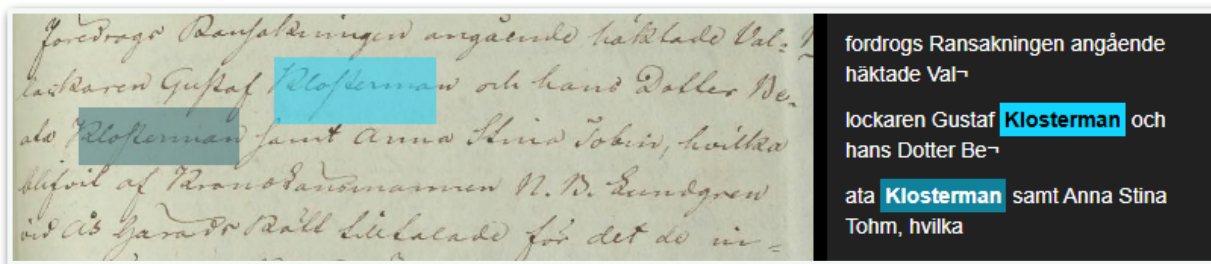
Nu har vi nått nästa fas i utvecklingen: maskinell tolkning av handskrivna texter. Med hjälp av AI-teknik skapas digitaliserade och sökbara versioner av handskrivet material. Artificiell intelligens (AI) är inget enhetligt begrepp utan ett samlingsnamn för flera olika tekniker och olika människor har olika associationer till vad AI innebär. För somliga är det ett banbrytande vetenskapligt verktyg,¹ för andra kanske det mest handlar om roliga filter på SnapChat. Ytterligare några använder ChatGPT som bollplank i vardagen, medan vissa mest är livrädda och tänker på Terminator.

Vad man än tycker om AI-teknik är den här för att stanna och det kommer utan tvivel att bli lättare att forska om resandehistoria i framtiden. Utbudet av AI-tolkade texter är än så länge ganska litet och texterna innehåller många fel, men vi befinner oss bara i början och utvecklingen går rasande snabbt. Redan nu kan man få en försmak av vad som väntar. Av de texter som hittills transkriberats av Riksarkivet är det främst hovrättsprotokoll som är av intresse när det gäller resande, men det finns också domböcker från krigsrätter, material från Göteborgs poliskammare och en del annat.²

Söker man till exempel på namnet Klosterman får man bland annat en träff från Göta hovrätt 1823.

¹ Se till exempel <https://sv.wikipedia.org/wiki/AlphaFold>.

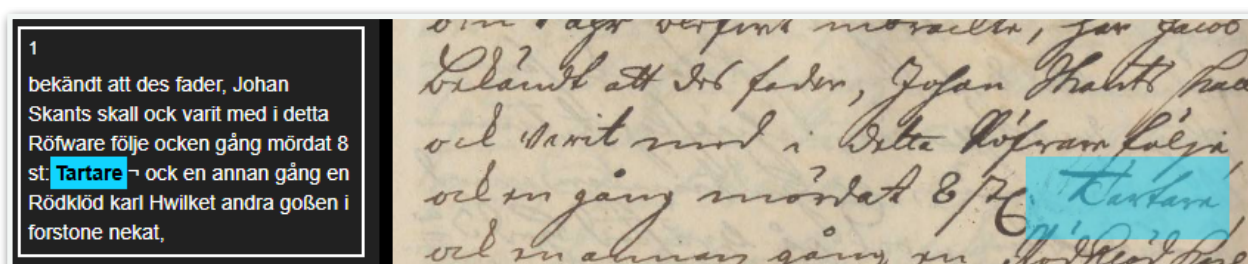
² <https://sok.riksarkivet.se/om-soktjansten/ai-transkriberade-arkiv>.

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/40005496_00153#?cv=152&xywh=269%2C1389%2C4207%2C2988&q=klosterman&hi=3.

Här kan vi se att namnet Klosterman har blivit korrekt transkriberat och därmed sökbart. Däremot är det lite si och så med en del annat. Vallackaren har blivit Vallockaren, Gustav Klostermans frus efternamn, Tobin, har blivit Tohm. Hade man sökt på vallackare/valackare hade man således inte hittat detta protokoll. Däremot hittar man ett annat om valackaren Henrik Mentzers hustru Elna Hallberg. I det fallet hade man inte haft någon större hjälp av namnen, eftersom texten har transkriberats som "Wallackaren Hindric Mentsens Husern Anders Hallberg".³ Man får helt enkelt vara lite kreativ när man söker.

Men det är uppenbart att det här kommer att bli ett kraftfullt verktyg framöver. Man kommer inte bara att hitta mer information om människor man redan känner till, man kommer också att kunna hitta mängder av handlingar där icke namngivna resande förekommer. Söker man t.ex. på "tartar*" hittar man ett protokoll från Göta hovrätt där en sjuårig gosse berättar att hans fader Johan Skants ska ha varit med i ett rövarfölje "ock en gång mördat 8 st. Tartare".⁴ Vad handlade det om egentligen? Hittade han på eller ligger det någon sanning i det? Det blir man naturligtvis nyfiken på att ta reda på mer om.

Ett brottmålsprotokoll från Göta hovrätt den 2 maj 1727 där Johan Skants sägs ha mördat åtta "tartare".

Riksarkivet tillgängliggjorde de första AI-transkriberade arkiven för några månader sedan. I slutet av augusti lanserade ArkivDigital en liknande tjänst. Initialt har även de en del hovrättsmaterial och därutöver åtskilliga domböcker från Villands häradsrätt i Skåne.

³ https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/40005410_00232#?q=wallackar*&hi=1&cv=231&xywh=460%2C2325%2C2339%2C1661.

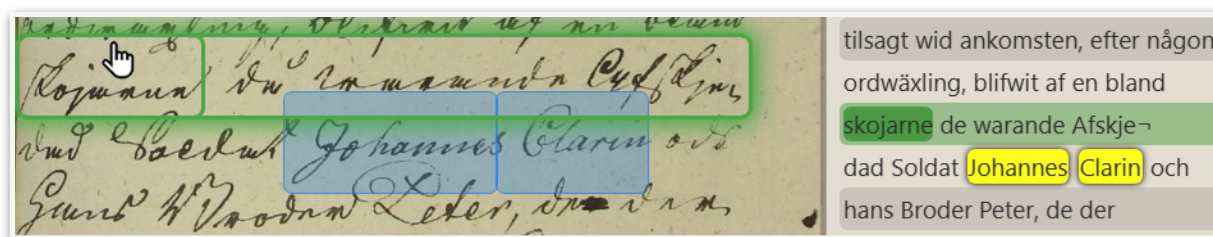
⁴ https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/40005346_00222#?q=tartar*&hi=1&cv=221&xywh=30%2C125%2C3780%2C2684.

Riksarkivets sökfunktion är än så länge ganska trubbig. Den medger trunkering av typen "tartar*", så att man får träff på både **tartare** och **tartarna**, men det finns inget sätt att söka på stavningsvarianter. Hos ArkivDigital kan man använda samma sökmetoder som i deras register. Eftersom jag vet att det finns en del redan kända rättsfall i Villands häradsrätt där Johan Klarin förekommer och att han ibland kallades Johannes och att efternamnet även stavas Clarin, söker jag på "johan* (klarin|clarin)".

Några av träffarna efter en sökning på "johan* (klarin|clarin)" i Villands häradsrätts domböcker i ArkivDigital's tjänst Maskinell texttolkning.

Sökträffarna presenteras tydligt grupperade efter volym och sökorden är markerade inom ramen för ett litet textutdrag som är klickbart så att man kan gå vidare till originaltexten. Där presenteras också den transkriberade texten parallellt.

Den första träffen från träfflistan på bilden ovan.

Vill man studera vilka valackare som förekommer i Villands häradsrätts domböcker kan man söka på "(valackar*|vallackar*|walackar*|wallackar*)". ArkivDigital har beräknat att i genomsnitt ca 95 % av tecknen i texterna har blivit korrekt transkriberade,⁵ så kanske finns det något fler förekomster än de 41 träffar man får just nu, men bara för ett litet tag sedan hade det krävts åtskilliga månader av bläddrande för att hitta dessa 41 omnämnanden av valackare.

Andra frågor man kan ställa sig är i hur stor utsträckning benämningen *skojare* använts i Villands härad genom tiderna, eller hur många som blev åtalade för signeri i häradet på 1770-talet.

Redan i detta begränsade urval av delvis felaktigt transkriberade texter finns det en mängd kunskap att hämta. Jag misstänker att det inte dröjer alltför länge innan vi kan be en AI-tjänst att söka igenom alla AI-transkriberade texter och sammanställa den information vi är intresserade av.

⁵ <https://www.arkivdigital.se/maskinell-texttolkning>.

Till exempel: "Ge mig en lista på alla tillfällen då kvinnliga ättlingar till Peter Kristoffersson Frantzwegen har haft bävergäll eller dyvelsträck på sig när de stått inför rätta för signeri."

Eller: "I vilka socknar har bönder blivit bötfällda flest gånger på 1860-talet för att olovligen ha hyst folk som kallas 'tattare' eller 'zigenare'? Ge mig en lista på de tio mest förekommande socknarna sorterade efter antalet bötfällningar."

Och så vidare.

Vi är inte där än, men det är helt klart värt att hålla ett öga på vad som händer framöver. Samtidigt är det naturligt att hysa en del farhågor, inte bara när det gäller AI-tekniken som sådan utan också vad den gör med det källkritiska tänkandet. Det finns indikationer på att folk i allt högre grad nöjer sig med Googles AI-sammanfattning och inte läser vidare.⁶ Jag tänkte därför dela med mig av en liten dialog jag hade med ChatGPT för cirka en månad sedan:

Jag: "Vad var minimilängden för en svensk soldat i början av 1800-talet?"

ChatGPT: "I början av 1800-talet varierade minimilängden för svenska soldater beroende på vapenslag och tidpunkt, men generellt låg den runt 5 fot och 8 tum enligt svenska fotmåttet, vilket motsvarar cirka 170 cm i dagens mått."

Jag: "Vad har du för källa på det?"

ChatGPT: "Tyvärr hittade jag inga trovärdiga källor som bekräftar att det alls fanns ett officiellt minimilängdskrav på till exempel 5 fot 8 tum (~170 cm) för indelta soldater i Sverige i början av 1800-talet. Därmed är min tidigare uppskattning antagligen spekulativ och inte underbyggd av historisk dokumentation."

Urban Lindqvist

⁶ <https://www.theguardian.com/technology/2025/jul/24/ai-summaries-causing-devastating-drop-in-online-news-audiences-study-finds>.

Ja, vart tog de egentligen vägen?

- Svenska tidningar söker en försvunnen minoritet

Av Niklas Bernsand

I förra numret av Drabbrikan skrev jag en artikel om hur enskilda resande i svenska dagstidningar från 1960- till 1980-talet berättade om hur deras liv präglats av tatarstämpeln, från såväl myndigheter som från vanligt folk. Dessa resandeberättelser är särskilt värdefulla eftersom de kommer från en period där så många resande "gått under jorden" (Hedström Lundqvist och Hellman 2015: 31-32), och inte visade sin resandeidentitet utanför det egna hemmet och den egna kretsen.

Denna korta text söker kasta ett annat ljus på samma period, när resandelivet huvudsakligen levdes bakom hemmets lyckta dörrar, genom att lyfta fram ett antal artiklar från svenska tidningar från sent 1950-tal till sent 1990-tal, där majoritetssvenska skribenter direkt tog fasta på att deras barndoms eller tidiga vuxenårs "tattare" inte längre syns till. Artiklarna ställde frågor om vart dessa människor tagit vägen. Vart försvann de? Varför ser man dem inte som förr på landsvägar, gator och torg, varför knackar de inte på och ber om logi och en bit mat, och varför kan man nästan aldrig läsa om dem i tidningarna längre? Artiklarna uttrycker förvåning över att en grupp som helt nyligen varit, som en av skribenterna uttrycker det, "en del av bygdens inventarium" (Nilsson Tannér 1972: 2), tycktes ha gått fullständigt upp i rök.

Bakgrunden är väl känd för Drabbrikans läsare och kan därför här sammanfattas kort. Under 1930-talet och 1940-talet skiljdes "tattare" ut (Ericsson 2015) särskilt starkt av myndigheter och press som ett akut samhällsproblem. Denna särskiljning samexisterade med traditionella fördomar och stereotyper mot gruppen ute i samhället. Det yttrade sig både i återkommande uttryck som "tattarplågan" i pressen och i Socialstyrelsens "tattarinventering" 1943, och bidrog till att resande var särskilt utlämnade som objekt för åtgärder som sterilisering och tvångsomhändertagande av barn. Förutom detta direkta tryck från majoritetssamhället är en del av bakgrunden till att resande till synes "försvann" från majoritetsbefolkningens ögon sannolikt också de socioekonomiska strukturförändringar som försvårade utövandet av många gamla resandeyrken och bidrog till att resandeföljen inte syntes på vägarna på samma sätt som förut.

Helt klart är att det resande beskrivit som att gå under jorden av majoritetssvenska skribenter snarare uppfattades som att gruppen försvann. Med detta menades att de antogs ha upphört att vara "tattare" och uppgått i majoritetsbefolkningen, eller stod i begrepp att göra detta inom en nära framtid. Övertygelsen om att resande valt assimileringens väg är nästan fullständig i mitt mediamaterial ändå tills tecken på motsatsen börjar bli synligare för majoritetsbefolkningen under andra halvan av 1990-talet, och inte ens då är det alla som ser förändringen. Även förklaringarna till vad som uppfattades ske är som vi ska se i hög grad liknande mellan de olika skribenterna och kan kopplas till vad jag i tidigare artiklar kallat osynliggörandets antirasism.

Ämnet är forskningsmässigt intressant då resande torde vara den enda svenska minoritetsgrupp som i flera decennier under efterkrigstiden så till den milda grad "försvann" från svensk offentlighet att dagspressen med

viss regelbundenhet ställde sig frågan vart de tagit vägen. Något liknande står inte att finna i rapportering om samer, tornedalingar, finnar, judar, eller andra romska grupper. Ingen av dessa grupper kan heller sägas ha varit under tillnärmelsevis samma press från majoritetssamhällets sida under denna period. Som vanligt i denna typ av undersökningar har KB:s arkiv över svenska dagstidningar varit oumbärligt, samtidigt som materialet kompletterats med några artiklar jag hittat på andra sätt.

Artiklarna

Först ut är två artiklar i syndikalistiska Arbetaren från 1957. Redan så tidigt kunde alltså den grupp som till helt nyligen inte bara synts på landsvägarna utan också varit föremål för stort intresse både från myndigheternas och pressens sida beskrivas som försvunnen. Diskussionen initierades i en artikel av författaren Willy Walfridsson (1904-1968), som i resandesammanhang kanske är mest känd för romanen *Än väntar våren. F.d. tivoliartisten Anton Dyster-Rosenkrantz-Frantzssons levnadsbeskrivning* (1965). Boken ger en fördomsfull och inte särskilt trovärdig skildring av en tivolidrivande resandesläkts liv på den svenska landsbygden över ett antal decennier. Det är svårt att inte instämma i etnologen Magnus Bergs (2020: 106-107) kritiska beskrivning av romanen som förenklande och stereotypiserande, även om han finner mer inkännande och nyanserade personporträtt av resande i andra av Walfridssons romaner. I Walfridssons (1957) artikel kan man dock ana en lite sentimental saknad efter den tid som flytt, efter resandeföljerna som relativt nyligen rört sig längs vägarna. Han ger en traditionell beskrivning av resandes utseende, kläder, yrken och umgängesliv, och berättar att gruppen var föraktad och fruktad, men att det alltid fanns någon som gav dem husrum. Han noterar att folk såg dem som främlingar, sannolikt med "zigenarursprung", men också att alla inte heller drog alla "tattare" över samma kam.

När han frågar folk på sin samtida landsbygd var "tattarna" tagit vägen svarar de att gruppen inte överlevt den nya tiden. Kommunernas mer aktiva socialpolitik ledde till att resande fick bättre bostäder och hjälpte unga att anpassa sig till ett annat liv. Majoritetsbefolkningen såg enligt Walfridsson positivt på unga resande som ville lämna det gamla livet. Walfridssons förklaring till varför han inte längre ser några "tattare" är av ungefär samma slag som hos de flesta andra skribenter jag här tar upp: "tattarna" var en produkt av det gamla samhällets materiella förhållanden och framvuxna stereotyper, och när det samhället avlöstes av ett nytt och bättre kunde (och ville) de enskilda individerna uppgå i majoritetssamhället.

"Idag är de forna tattarna försvunna, inlemmade i samhället, verksamma som nyttiga medborgare. Deras ursprung fick vara vilket som helst: det dåliga ryktet och förvildningen hade förvisso i första hand sin grund i det förakt och den utstötthet som mötte dem från de bofasta. Sedan de själva givit tillfälle att rota sig förändrades de och lämnade sin forna livsföring. Deras utvecklingshistoria kan vara nyttig att erinra sig även sedan de försvunnit. Den bevisar den goda viljans makt och att toleransen och hjälpsamheten för det mesta bär frukter som ger goda resultat". (Walfridsson 1957)

Om man tar hänsyn till hur resande under de nästföljande årtiondena i pressen kunde beskriva hur de utsattes för diskriminering och skymf i vardagen (Bernsand 2025) så framstår det som att Walfridsson underskattar styrkan i de kvarlevande fördomarna mot gruppen och kanske något överskattar den "goda viljans makt" han gläds åt.

Björn Carlson, som följde upp Walfridssons artikel några veckor senare, skrev från en liknande infallsvinkel. Carlson, som fram till mitten av 1960-talet vid några tillfällen gjorde inlägg som uppmärksammade resandegruppen, noterade lite ironiskt att "tattarna" nog inte är helt försvunna, eftersom Svenska Dagbladet nyss publicerat en artikel om ett "tattarpar" som gripits av polisen. Ordet "tattare" har därmed ännu inte helt försvunnit ur pressens och byråkratins vokabulär, och allmänheten kallade fortfarande området runt Östra Torget i Jönköping för "tattarkvarter". Över lag är Carlson mer medveten än Walfridsson om segheten både i själva ordet och i föreställningarna om "tattare".

Carlson framhåller att det inte är riktigt klart vad en "tattare" är och att gränsen till majoritetsbefolkningen är godtycklig, men att gruppen tycks komma från samhällets pariagrupper - han citerar härvidlag Pfannenstill, Dahlberg och Gjerdmann¹. Samtidigt drar han inte definitionsproblematiken så långt att han bortser från resandes "groupness" - han konstaterar att det finns en grupp som inte uppskattar ordet "tattare", som därför inte bör användas - gruppen bör hjälpas in i samhället i stället för att hånas. Han bedömer, som så många andra under de kommande årtiondena, att "tattarna" ändå relativt snart kommer att assimileras.

Unik bland de här diskuterade artiklarna är signaturen SEM:s text i Hudiksvallsposten 1961, som på många sätt känns som vore den skriven betydligt tidigare än Walfridssons och Carlsons artiklar. Tidningen låter berättelsen om vart "tattarna" tog vägen formas av mannen som personligen ledde den gradvisa avvísningen av gruppen från Snäre i Hälsingland². L.J. Grönstedt, då fattigvårdens ordförande i Ljusdal, får berätta om hur han "gjorde rent hus" med "tattarna" i Snäre och "lyckades få 150 tattare att flytta från kommunen". Detta kunde enligt tidningen ske genom att Ljusdal under en lång följd av år "övertalade" många resande att flytta till kommuner där man hade någon form av fast bostad (SEM 1961: 11). Inspiration till kampanjen säger sig Grönstedt ha fått efter en föreläsning i Bohuslän på 1920-talet där han förargades över att de frågor han fick från publiken nästan bara handlat om "tattarna" i Hälsingland, en association som han där och då bestämde sig för att bekämpa. Det fanns därmed enligt tidningen inget särskilt mystiskt eller överraskande med resandes försvinnande från det lokala sammanhanget: de motades bort av hårdföra lokala ämbetsmän. Grönstedts funderingar om vart gruppen tagit vägen i Sverige generellt gick i en sociologisk riktning men uttrycktes något mer rättframt än i andra exempel:

"Det har blivit andra tider nu, avrundar direktör Grönstedt. Tattarflickorna fick så småningom upp ögonen för att de hade ett vackert utseende. och hur andra var klädda. De sögs upp av samhället. Arbetskraften kunde placeras in efter depressions-tidens slut på 30-talet och männen fick alltmer ordnade jobb. Tiderna har förändrats och tro mig, snart är tattarna ett minne blott..." (ibid: 15).

Numret rymde också en faktaruta om resandes härkomst med hänvisning till etnologen Carl-Herman Tillhagen. Här upprepas stödet för teorin att "tattarna" främst är ättlingar till svenskar med föraktade yrken, om än med

¹ I en artikel i nykterhetsrörelsens tidning Reformatorn skriver han att "tattarna" inte är besläktade med "zigenare" utan i stället är svenskar från pariagrupper (Carlson 1959: 9). Han såg här gruppen som ett resultat av en brutalare tid och att dagens humanare samhälle kommer ge "tattarna" chansen att assimileras. I något försiktigare ordalag trodde han för övrigt detsamma om den lilla gruppen valakiska romer i Sverige. I ett annat sammanhang (Carlson 1965: 533) försvarade han de resande mot fördomsfulla formuleringar i både Evert Kumms och Katarina Taikons skrifter.

² Den stora resandenärvaron i Snäre har på senare år uppmärksammats från de resandes egen synvinkel i ett projekt genomfört av Frantzwagner Sällskapet Sebastian Casinge och Hälsinglands museum. Se *Hälsinglands museum lyfter romskt kulturarv*: <https://www.minoritet.se/halsinglands-museum-lyfter-romskt-kulturarv>

något "zigenarinslag". Faktarutan hänvisar också till Tillhagens uppfattning att "tattarna" kommer att försvinna då de faktorer som upprätthållit gruppen försvinner med det nya samhällets intåg (ibid: 11, 15).

Att Hudiksvalltidningen 1961 lät en huvudaktör bakom bortdrivandet av resande från Ljusdalstrakten oemotsagd redogöra för sin syn på gruppen och dess försvinnande från samhällslivet framstår som anmärkningsvärt med dagens ögon.

I flera andra lokaltidningar skrevs under 1960- och 1970-talet artiklar i ämnet av framträdande lokala politiker, journalister och intellektuella. Ture Edbom (1910-1983) som skrev i Gävletidningen Arbetarbladet var socialdemokratiskt kommunalråd i Gävle 1968-1976, aktiv inom fackförbund och journalistik, och dessutom konstnär. Per Nilsson-Tannér (1904-1978) var journalist och författare från Jämtland som ofta skrev i Östersunds-Posten där han under en period var kulturredaktör. Här var också, särskilt hos Edbom och hos Erik Nyhlén i Hallands Nyheter, generellt tonen mer progressiv och i linje med den nya tiden. Deras artiklar om vart "tattarna" tagit vägen placerades på framträdande plats, och det går att föreställa sig att tidningarna ansåg det värdefullt att ge framstående lokala profiler utrymme att försöka förklara varför denna en gång så omtalade folkgrupp inte längre syntes till eller omtalades. Edbom i Arbetarbladet fick hela tre artiklar för att utveckla temat.

I såväl Arbetarbladet och Hallands Nyheter 1965 som i Östersunds-Posten 1972 är upplägget i mycket liknande. Det konstateras att "tattarna" tycks ha försvunnit: "tattarföljen" syns inte längre på vägarna eller söker logi uti gårdarna, det skrivs inte om dem i pressen och myndigheterna diskuterar dem inte längre som ett akut samhällsproblem som måste lösas. Detta kontrasterar då kraftigt mot situationen några årtionden tidigare då gruppen framstod som mycket mer närvarande, både fysiskt och diskursivt. De lägger också ungefär samma tidstypiska förklaringsraster både på vart "tattarna" tagit vägen och vilka de en gång var, inspirerat av synen på "tattare" som en social och inte en etnisk grupp som sannolikt kommer att försvinna med urbanisering och modern svensk välfärdspolitik.

Alla tre skribenterna berättar om barndoms- och ungdomsminnen där resande ingick. Edbom (1965a) såg resande på hästmarknaden i Bollnäs, Nyhlén (1965) i Hallands Nyheter minns hur resandeföljen sökte logi på deras släktgård och Nilsson-Tannér (1972) minns att folk såg negativt på dem som gav resande husrum samt vardagskonflikter mellan ungdomar från majoritetsbefolkningen och från resandegruppen. Alla betonar att bönderna var betydligt mer negativt inställda till resande än till andra grupper, även i jämförelse med "zigenare". När Edbom 1965 vill veta vart gruppen tagit vägen frågar han tidstypiskt Gävlepolisens som bara kände till några enskilda "tattare". Nyhlén känner inte till några undersökningar om hur det går för "tattarna" på 1960-talet, men betonar att de individer han känner till klarar sig ungefär som alla andra.

Liksom nästan alla som vid tiden gick in på frågan om "tattarnas" ursprung markerade dessa författare sin förtrogenhet med samtidens forskningsläge och avisade Etzlers teori om resande som "zigenarättlingar". Nyhlén menade att modern forskning visat att det inte är en folkgrupp överhuvudtaget, utan svenskar utstötta ur bondesamhället som skaffat sig stark men marginaliserad grupptillhörighet genom eget språk och stark gränsdragning mot den bofasta befolkningen. Man betonade att gruppen uppstått genom det gamla strikt hierarkiska och traditionella bondesamhällets socioekonomiska och kulturella gränsdragningsmekanismer:

"Tattarkasten var en produkt av inhumanitet, fördomar och ett visst ekonomiskt system, självhushållningens" (Edbom 1965c).

När det gamla samhället avlöstes av ett nytt urbaniserat med en aktiv socialpolitik bröts, som Edbom uttrycker det, "tattarens onda cirkel" (ibid). Inte bara försvann de gamla yrkena, även vidskepelsen och fördomarna gick starkt tillbaka och med dem också grunden för gruppens existens. "Tattarna" kunde assimileras genom att utöva nya yrken, som metallarbetare, typografer, maskinskötare, byggnadsarbetare, kontorister och skollärare, liksom genom fler ingiften i majoritetsbefolkningen (ibid). Nyhlén uttryckte det som att "(v)älståndssverige har i hög grad avskaffat tattaren, inordnat den människotyp som man för ett halvsekel sedan dyrt och hett svor på var helt oanpasslig i sociala sammanhang". Därför, menar Nyhlén, var gruppen bara "en produkt av de sociala förhållanden och därav betingade fördomar som rådde i det gamla Fattigsverige". Att bofasta stadsbor med ovannämnda nya yrken parallellt kunde tänkas behålla en resandeidentitet - om än under denna period bara i hemmet - tycktes inte förespegla någon av dessa skribenter.

1980- och 1990-tal

Temat med de försvunna "tattarna" återkommer i mitten av 1980-talet. Då hade ytterligare halvtannat årtionde förflutit från tiden då resandeföljen syntes på vägarna och "tattare" ofta sågs som ett allvarligt samhällsproblem. Resande befann sig fortfarande i underjorden, och kanske var det tidsmässiga avståndet nu sådant att det krävdes särskilda händelser som stimulans för artiklar om vad som hänt med gruppen. En sådan händelse var utgivningen av Jönköpingsförfattaren Ragnar Järhults (född 1953) bok *Andreas och Emilia. En tattarroman* (1984) som recenserades i flera tidningar och gav upphov till viss diskussion.

Gunder Andersson (1943-2025), författare och långvarig medarbetare på Aftonbladets kultursida, inleder 1985 en recension av Järhults bok på ett sätt som väl illustrerar temat för denna artikel:

"Ibland går samhällsutvecklingen så fort att man knappt märker vad som händer. Ta det där med tattarna. Vem ser dem som en "fara mot den svenska folkstammen"? Finns tattarna?"

Järhults roman ger upphov till recensioner i ett flertal tidningar i början av 1985, och det är tydligt att det var länge sedan många av recensenterna funderat kring vad de "tattare" Järhult skrev om var för en grupp. Andersson associerar uppenbarligen först till äldre debatter om "tattare" som hot i rasbiologisk mening och ställer sig sen frågan om det alls finns några "tattare". Han menar som flera andra recensenter att det är sociologin och faktaunderlaget som är det intressantaste med boken, som ger skrämmande insikter i tidigare decenniers utredningar om "tattarfrågan", medan dess skönlitterära kvaliteter är mindre framträdande.

"Idag är tattarna i stort sett assimilerade i den övriga svenskheten, i vissa fall i de utstöttas submiljöer, men långt ifrån alltid. Som etnisk grupp finns inte tattarna sedan deras traditionella yrken spolats bort av samhället utveckling."

Intressant som kontrast till de äldre artiklarna är att Andersson inte diskuterar "tattarnas" ursprung. Han utgår snarast från att de varit en etnisk grupp men att detta försvunnit med moderniseringen och att gruppen är "i stort sett" assimilerad. I mitten av 1980-talet ligger det också nära till hands att jämföra dåtidens inställning till resande med samtidens till invandrare, även om Andersson gör poängen att fördomarna mot invandrare 1985 förmodligen inte var så starka och förankrade i samhällets institutioner som de mot tattarna var.

Författaren Karl Nordlander, född 1951, recenserar i SvD samma bok med liknande rubrik, "Tattarna som försvann", och inleder med att notera hur begreppet "tattare" för medlemmar av hans och Järhults yngre generation känns som om det kommer från en annan tid:

"För flertalet av Järhults generationskamrater, dit även jag hör, har ordet "tattare" nästan samma avlägsna klang som "länsman". Vi vet ungefär vad ordet betyder – men kan inte påminna oss om att ha träffat på någon av släktet i fråga".

Nordlander menar att Järhult grundligt diskuterat ursprungsfrågan, och kommit fram till att "tattarna" inte har något "zigenarursprung", och att det snarare rört sig om mörkpigmenterade inhemska landstrykare. I en intervju på DN:s kultursida anslöt sig Järhult verkligen till Heymowskis syn på "tattare" som svenskar med pariayrken (Rubin 1985). I intervjun, med den talande rubriken "Tattare utstötta svenskar", ger han uttryck för den tidens konsensus, där rasbiologiska irrläror och traditionella fördomar avvisas med att den moderna forskningen visar att "tattarna" var svenskar längst ner på samhällsstegen. Intressant nog säger han sig "inte stött på något idag levande tattarbegrepp", sannolikt en omskrivning för att han inte träffat någon som identifierar sig som medlem av gruppen. Här hänvisar Rubin i stället till etnologen Ann (senare Gunborg A) Lindholm som en person som forskar om personer som stolt kallar sig för tattare. Rubins intervju antyder därmed i slutändan för läsarna att gruppen fortfarande finns kvar.

Just Lindholms forskning gav ett år senare anledning till ett reportage i Göteborgs-Posten, under rubriken "Tattare – finns dom?", där frågan om var "tattarna" tagit vägen åter ställs. Lindholm hade besökt en skola i Göteborg och berättat för niondeklassare om "tattarna". Lindholm slår i enlighet med samtidens dominerande linje fast att dessa var fattiga svenskar som tog yrken den vanliga befolkningen inte ville ha, och att samhällets låtsades som att de var ett särskilt folkslag. Vad som är anmärkningsvärt är dock att Lindholm, även om hon vid detta tidiga stadium i sin forskning säger att "tattarna" förmodligen kommer att assimileras, tydligt förmedlar att hon träffat människor som ser sig som "tattare" och att de fortfarande är förföljda. Resande är i Lindholms redogörelse därmed inte försvunna, åtminstone inte än.

Journalisten Tommy Hammarström (född 1946), krönikör på Expressens kultursida, associerade ett decennium senare till sin barndoms "tattare" i en recension av en nyutkommen bok om genetiska och kulturella skillnader mellan mänskliga grupper:

"Var tid har sina utbölingar. I min barndom fanns det tattare överallt, särskilt runt skrotupplagen, men nu är de helt borta. En hel folkgrupp har bara försvunnit, och man undrar ju vart de slutligen åkte". (Hammarström 1997)

Hammarström såg alltså "tattare" på 1950-talet och konstaterar som skribenter redan gjort i flera decennier att de därefter bara försvunnit. Även han menar att bara fördomarna finns kvar efter att "tattarna" "cyklade/.../ut ur historien" och att dessa idag i stället klistras på invandrare. Han konstaterar att det sällan är genetik som förklarar skillnaderna mellan folkgrupper, och avvisar därmed rasistiska och biologistiska förklaringsmodeller. I samma anda återvänder han till sin barndoms "tattare" och drar slutsatsen att de sannolikt aldrig funnits, åtminstone i genetisk mening:

"Ur ett genetiskt perspektiv var det nog så att min barndoms tattare aldrig försvann, eftersom de aldrig fanns". (Hammarström 1997)

Här finns inte längre några spår av folkhemsoptimismens förklaring till "tattarnas" försvinnande: att gruppen frivilligt assimilerats sedan den fått chansen till det av ett mer förstående samhälle. Snarare blir hans barndoms "tattare" ett antirasistiskt redskap för att illustrera den recenserade bokens poäng om vikten att tona ned genetikens betydelse för att förklara skillnader mellan folkgrupper. På många sätt är själva associationskedjan intressant här - varför tänker Hammarström på just "tattare" när han vill lyfta fram denna poäng? Man skulle också kunna föra resonemanget ett steg vidare och fråga sig om folkgrupper överhuvudtaget behöver vila på genetisk grund. Hans barndoms "tattare" kan ju existera som distinkt folkgrupp även om de inte genetiskt skiljde ut sig det allra minsta från majoritetsbefolkningen³.

Det sista exemplet publicerades så sent som 1998 och avviker radikalt från alla tidigare citerade artiklar. Med anledning av Bo Hazells dokumentär *Från tattare till traveller* som visades på SVT det året minns Leif Furhammar (1937-2015), professor i filmvetenskap i Stockholm och tv-krönikör för Dagens Nyheter, "tattarna" från sin barndom:

"I min barndom var tattare ett högst reellt inslag i vardagsverkligheten, i småstadssamhället, i skolan. Avvikande, utstötta, lite farliga. Men under den upplysta efterkrigstiden var det som om både begreppet och människorna omärkligt försvann ur det folkliga medvetandet. Plötsligt ansågs det helt enkelt obildat och fördömsfullt att över huvud taget tala om dem, benämna dem. Själva ordet blev tabu. Man fick lära sig av den nya sociologin att tattarna på något konstigt sätt egentligen aldrig funnits. De hade bara varit ett fördömsfullt påfund av urgamla sociala utstötningsmekanismer."

Furhammars inlägg börjar som många äldre artiklar med en redogörelse för hur närvarande "tattare" var i hans barndoms vardag till skillnad från i dagens samhälle. I motsats till flera av de äldre artiklarna lyfter han dock inte fram hur resande försvunnit för att de släppts in av det mer humana samhälle som avlöste det äldre mer skiktade och stela, eller att gruppen egentligen aldrig varit något annat än en diffus och svårgripbar produkt av andras fördomar. I stället ser han problemet just i "den nya sociologin" som inte bara menade att gamla tattars stereotyper förstärker det sociala utanförskapet utan också såg resandes assimilering som något odelat och uppenbart positivt. Resande har här för Furhammar inte försvunnit så mycket som de förträngts av en ny konsensus som i praktiken såg resandekulturen som en onödig kvarleva från det gamla klassamhället.

Furhammar blir ännu tydligare längre ner i krönikan, där han också explicit beskriver resande som en etnisk grupp. Många artiklar i Drabbrikan har nog genom åren försökt säga ungefär vad Furhammar säger i citatets sista mening.:

"Jag har alltid undrat vart tattarna tog vägen. Människorna kunde ju inte gärna ha upplösts i intet bara för att omgivningen gjorde en semantisk manöver och trollade bort en laddad glosa ur ordlistan. Om tattarna var förnedrade i det gamla samhället måste det ha varit en minst lika förnedrande process att bli berövade sin etniska identitet i den nivellerande samhällsgemenskapens namn".

Furhammars klarsynthet hade knappast varit möjlig utan Hazells dokumentärfilm, där resande själva fick berätta om sig själva, sin identitet och om diskriminering och assimilationspolitik både i Sverige och i Norge.

³ Nu vet vi genom DNA-studier att resande skiljer ut sig från majoritetsbefolkningen och delar betydande arvsanlag med romer från andra delar av Europa (Vilá-Valls, Aizpurua-Iraola et al. 2023). Poängen ovan är dock en del av en annan diskussion, förd t.ex. av Minken 2009, om hur etnicitetsbegreppet använts inom de delar av forskningen som anser att resande är en social, inte en etnisk grupp.

Programmet visade tydligt att många resande inte hade assimilerats utan gått under jorden och börjat träda fram igen först under 1990-talet. Hazells dokumentär gav därför på många sätt Furhammar ett försteg framför tidigare skribenter som inte haft tillgång till sådana direkta inblickar. Krönikan understryker hur viktiga såväl Hazells radio- och TV-program under andra halvan av 1990-talet som senare hans bok om resande har varit för att öka kunskapen om resande bland majoritetsbefolkningen.

Avslutning

Samtliga genomgångna artiklar utom de två sistnämnda publicerades under den period när många resande gått under jorden med sin identitet. Skribenterna hade inte tillgång till dagens kunskap om att resandegruppen överlevde bakom lyckta dörrar, även om enskilda resande assimilerades och överföringen av romani mellan generationerna försvårades kraftigt. Det är likväl tydligt att skribenterna överskattade graden av resandes faktiska assimilering, i betydelsen uppgående i och identifikation med majoritetsbefolkningen. Den folkhemsoptimism som särskilt hos de tidiga artikelförfattarna präglade svaren på frågan vart "tattarna" tagit vägen var på många sätt begriplig och avspeglade verkliga sociala framsteg i det svenska samhället. Väldigt många fick det verkligen mycket bättre. Samtidigt hade det nya samhällets fanbärare föga tålamod med vad de såg som rester från det gamla klassamhället, vare sig det gällde resandekultur eller rivningsdömda innerstadskvarter. Det finns en arrogans i antagandet att resande enbart upprätthöll sin identitet eftersom de hölls utestängda av det gamla samhället och bara väntade på möjligheten att kasta av sig sin kultur och bli precis som majoriteten.

Vad jag kallar osynliggörandets antirasism bidrog i detta sammanhang sannolikt till att få bort de värsta resterna av rasbiologiskt tänkande i synen på resande. Genom sitt ensidiga fokus på individuell assimilation hade den dock inget sätt att hantera tanken på att det kunde finnas resande som inte var beredda att ge upp sin identitet. Denna antirasism bars också upp av den konsensus som rådde kring Heymowskis teori att resande inte var en etnisk grupp med romskt ursprung utan en huvudsakligen inhemsk grupp med rötter hos samhällets utstötta. Även om detta vanligen inte uttrycktes i så extrema ordalag som Evert Kumms beskrivning av "tattare" som "avfallsprodukter direkt ur det svenska folket" (1965: 26) så kan man fråga sig vilken startposition detta gav för den resande som ville bli en del av en omgivning som kände till personens "tattarbakgrund". Det som ibland kallas den etniska vändningen i samhället från 1990-talet, med förstärkt intresse för minoriteter och kulturell särart, erbjöd kanske ur denna synvinkel individuell och kollektiv värdighet snarare än bara legitimation åt etniskt entreprenörskap. Med den vändningen kunde också resande långsamt och försiktigt börja leva sin identitet även utanför hemmet.

Tidningsmaterial

Andersson, Gunder: "Tattarna – vart tog de vägen?" Aftonbladet 3 januari 1985.

Bernsand, Niklas: "Rop i öknen? Resandes vittnesmål om diskriminering i svenska tidningar 1964-1983", Drabbrikan 36 juni 2025. 6-19.

- Carlson, Björn: "En tituleringsfråga". Arbetaren 8 augusti 1957.
- Carlson, Björn: "Ordet var jämlikhet". Reformatorn 1 mars 1959.
- Carlsson, Björn: "Zigenare, tattare och vanliga fördomar". Socionomförbundets tidskrift 14 1965 s. 533.
- Edbom, Ture: "Problemet som försvann. "Tattarräkningen" också ett jubileum". Arbetarbladet 23 februari 1965.
- Edbom, Ture: "Utanför bygemenskapen". Arbetarbladet 26 februari 1965.
- Edbom, Ture: "Det gamla samhället raseras. Tattarens onda cirkel bryts". Arbetarbladet 27 februari 1965.
- Furhammar, Leif: "Ett laddat ord kan inte trollas bort". Dagens Nyheter 7 november 1998.
- Hammarström, Tommy: "Rasteorierna går igen". Expressen 18 maj 1997.
- Nilsson-Tanner, Per: "När tattarna befolkade vägarna". Östersunds-Posten 9 september 1972.
- Nordlander, Karl: "Tattarna som försvann". Svenska Dagbladet 8 januari 1985.
- Nyhlén, Erik: "Vart tog tattare vägen?" Hallands Nyheter 30 mars 1965.
- Rubin, Birgitta: "Tattarna utstötta svenskar", Dagens Nyheter 19 februari 1985.
- SEM: "Vart har tattarna tagit vägen? L.J. Grönstedt gjorde rent hus i Snäre". Hudiksvallstidningen 7 oktober 1961.

Övriga referenser

- Berg, Magnus: Romanen och tattare. Bilden av resandefolket i svensk skönlitteratur 1842 till 2018. Carlssons, Falun 2020.
- Ericsson, Martin: Exkludering, assimilering eller utrotning? 'Tattarfrågan' i svensk politik 1880-1955. Historiska institutionen, Lund universitet, Lund.
- Hedström Lundqvist, Britt-Inger och Hellmann, Ann (red): Dinglarens väg. Vorsnos Drom. De ofrivilligt åsidosatta. Institutet för språk och folkminnen 2015.
- Kumm, Evert: Zigenare och vanliga svenskar. Fakta om en s.k. raskonflikt. Örebro.
- Minken, Anne: Tatere i Norden för 1850. Sosio-ökonomiske og etniske fortolkningsmodeller. Universitet i Tromsø 2009.
- Skoglund, Karin: "Hälsinglands museum lyfter romskt kulturarv". www.minoritet.se
- Tillhagen, Carl-Herman: Zigenarna i Sverige. Natur och Kultur, Stockholm 1965.
- Vilá-Valls, L, Aizourua-Iraola, J, Casinge, S, Bojs, K, Flores-Bello, A, Font-Porterías, N, Comas, D: "Genomic Insights into the Population History of the Resande or Swedish Travellers". Genome Biology and Evolution, Vol. 15 Issue 2, February 2023.

"Min saga" del 4

Av Ray Husac

När träningsgruppen växte och de lokala tränarna började lägga sig i, satte jag ned foten. Conrad, som hade hand om killarna, gjorde precis likadant. Men det dröjde inte länge förrän motståndet kom – inte öppet och ärligt – utan i form av små hugg i ryggen. Småaktiga kommentarer och tjuvnyp som riktades mot tjejerna. Det var först då jag på allvar förstod hur illa behandlade de faktiskt blev. Och hur mycket de fick stå ut med bara för att de var kvinnor i den tuffa boxningsmiljön.

Det väckte något i mig. Jag kunde inte bara stå bredvid och se på – jag ville bli deras riddare i skinande rustning. Den som ställde sig i vägen och sa - Så här får det inte gå till! Conrad orkade inte längre och drog sig ur på sitt håll, men jag hade redan gett tjejerna ett löfte: vi skulle åka på en damturnering i Stockholm. När arrangörerna bara några veckor innan tävlingen bestämde sig för att lägga ned den, såg jag besvikelsen i deras ögon. Då bestämde jag mig. Strunt samma, vi gör en egen turnering, sa jag till dem. Om ingen annan ville ge tjejerna en chans, så fick vi skapa möjligheten själva.

Det var så *The Golden Girl Box Cup* startade. Schismerna i klubben var enorma och med hjälp av ordförande tog vi oss igenom det. Vi bestämde oss för att sluta efter vi haft turneringen, som fick ihop hela 68 boxare från 4-5 nationer. Därefter lämnade jag in nycklarna och lämnade klubben dagen efter. Med mig lämnade 14 tjejer och vi startade BK Rebell. Ett par veckor därefter kom lika många killar. Det behövdes en tränare som kunde hjälpa mig och Conrad Oscar klev in på direkten. Snart kom också Ingemar och nu var vi ett riktig radarpar samlat.

Nu förvandlades vi *The Golden Girl Box Cup* till *The Golden Girl Championship*. Med fria händer kunde vi långsamt börja bygga upp turneringen till den gigant den är idag. Steg för steg växte den fram, från en enkel idé till ett mäktigt evenemang, som idag lockar till sig tävlande från långt utanför Sveriges gränser.

I damgruppen fanns dessutom – i mina ögon sett – världens vackraste tjej. Hon var allt jag någonsin kunnat önska mig, men samtidigt helt utom räckhåll. Hon hade precis allt jag drömde om hos en kvinna, men på varje sätt jag kunde tänka mig var hon långt över min egen liga. Jag hade inte ens vågat föreställa mig att hon skulle se åt mitt håll.

Men ibland har man tur. En dag gjorde hon det otänkbara valet – hon valde mig. Mona klev in i mitt liv, och från den stunden förändrades allt. Hon ställde allt till rätta – och jag menar verkligen allt. Hon var inte bara mitt stöd, min trygghet och min stora kärlek – hon blev också en drivande kraft bakom de projekt jag brann för. Det var Mona som hjälpte mig att strukturera upp och finslipa *Golden Girl*, och det var hon som lade grunden till *King of the Ring*, som är herrarnas motsvarighet *Golden Girl*.

Tillsammans skapade vi inte bara turneringar och traditioner, vi byggde också något ännu större – ett riktigt hem, en trygg familj för mig och min son Leo. Hon gav oss stabilitet, värme och en känsla av att vi faktiskt hörde hemma någonstans. Det är inget jag någonsin kommer ta för givet. Monas libanesiska arv var väldigt mycket likt min egen uppväxt, att inte passa in på någon sida, att inte höra till någon, en ensamvarg. Nu var vi två. Mycket ur hennes kulturella arv var snarlikt mitt eget. Jag hade turen att funnit min själsfrände. Jag hade hittat hem.

Jag skickade in några teckningar till ett förlag för en möjlig Isfolket-serie. Svaret jag fick var att de skulle höra av sig. Tiden gick, månader blev till år, och jag började nästan tro att allt hade runnit ut i sanden. Men så en dag snubblade jag över en intervju med Margit Sandemo, där hon berättade att hennes bokserie skulle bli tecknad serie. Det kändes som ett slag i magen.

Iltsken som ett bi lyfte jag luren och ringde det norska förlaget. I mitt huvud hade de stulit min idé, och jag var beredd att ge dem en rejäl utskällning. Men till min stora förvåning fick jag höra något helt annat – ”Ja, så är det – och det är du som ska göra den, sade rösten i andra änden på telefonen.”

Plötsligt var allt upp och ner. Från frustration och ilska vändes allt till ren och skär glädje. Vi blev inbjudna till Oslo för att träffa förlaget, och där möttes vi av otroligt trevliga och engagerade människor. Att de verkligen trodde på projektet märket tydligt. Det var en nästan överklig känsla att sitta där, i hjärtat av allt, och inse att en trettioårig dröm hade slagit in. Jag skulle få möjligheten att teckna Margit Sandemos fantastiska bokserie – *Sagan om Isfolket*.

Som om inte det vore nog fick jag, Mona och mamma också hälsa på Margit själv. Hon tog emot oss med värme och humor. Hon var en riktig krutgumma med glimten i ögat. Att få träffa kvinnan bakom böckerna och få hennes förtroende att gestalta hennes värld i bild, det var både hedrande och nästan överkligt. Livet hade tagit en tvärt vändning på ett oväntat och positivt sätt. Som jag såg det var Mona orsaken till allt positivt som skedde.

The Golden Girl Championship och *King of the ring* var något min pappa tyvärr aldrig fick uppleva. Han skulle ha stormtrivts i den tillvaron. Inte heller fick han träffa sina barnbarn Leo, Marisol och William. Han hade älskat dem! Inte heller fick han träffa min älskade fru Mona. De två hade kommit otroligt bra överens. Men mamma är med oss och det är jag oerhört glad för.

Idag har vi inte lika tät kontakt med familjen som förr. Det är inte många av de gamla kvar. För år det något som är säkert så är det att åldern tar ut sin rätt. Men mina tankar är hos dem och jag minns den där underbara tiden när alla var med – i Seglora.

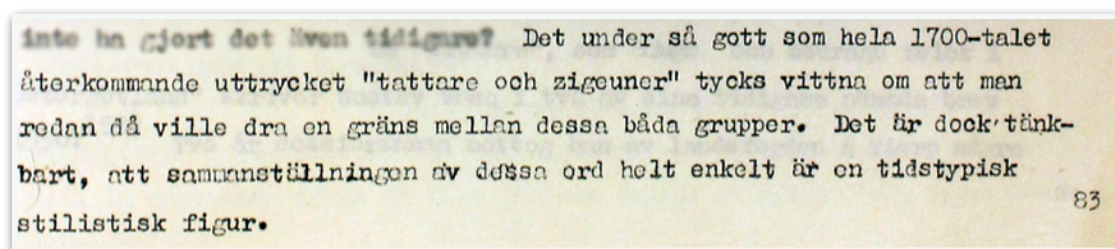

När jag tänker tillbaka över mitt liv så kan jag konstatera att det ändå till sist gick ganska bra för den där lille zigenarkillen som drömde om en tillvaro som proffsboxare och serietecknare. Han blev arrangör för världens största dam och herrturneringar i amatörboxning och fick teckna *Isfolket* som serie. Jag får bara hoppas att pappa sitter däruppe och ser ner på mig och är nöjd över hur allt blev för oss. Idag säger jag till mina barn att ni duger som ni är och ni behöver inte vara bättre än någon annan bara för att ni är dem ni när. Om det inte passar andra så kan de dra något gammalt över sig. Var stolta över ert arv. Det är jag!

”Tattare, zigenare och andra sådana personer”

I en del äldre texter stöter man på uttrycket ”tattare och zigenare”. I de fall då texterna tillkommit under den andra halvan av 1800-talet eller senare kan det syfta på resande och de andra romska grupper som kommit till Sverige sedan den tiden, men i ännu äldre texter, från 1600-talet till och med första halvan av 1800-talet, finns givetvis inte den möjligheten. På den tiden användes båda orden, ”tattare” och ”zigenare”, om folkgruppen resande. Som Bosse Lindwall klargjort i ett tidigare nummer av *Drabbrikan* finns det inga andra ”zigenare” i de äldre arkivkällorna än de som ”kan knytas till de resandes förfäder”.¹

Ändå har formuleringar av typen ”tattare och zigenare” i äldre tider uppfattats som att de skulle ha syftat på två olika grupper. Det var av förståeliga skäl en tolkning som Adam Heymowski inte var främmande för när föresatte sig att försöka visa att ”tattare” inte var ”zigenare”. Men som de flesta läsare av *Drabbrikan* vet idag, inte minst tack vare flera artiklar av Sebastian Casinge och Arvid Bergman, var Heymowskis val av källor alldeles för snävt vilket också gjorde att hans slutsatser blev uppåt väggarna.

inte ha gjort det ännu tidigare? Det under så gott som hela 1700-talet återkommande uttrycket "tattare och zigeuner" tycks vittna om att man redan då ville dra en gräns mellan dessa båda grupper. Det är dock tänkbart, att sammanställningen av dessa ord helt enkelt är en tidstypisk stilistisk figur. 83

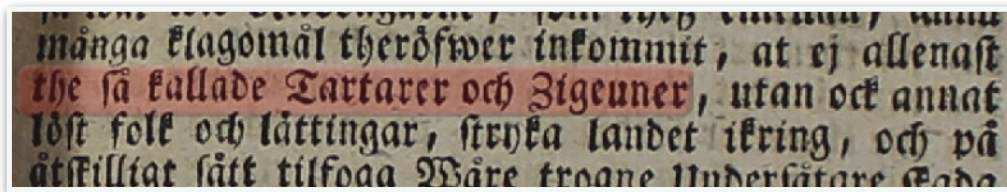
Ur Heymowskis licentiatavhandling, *Om "tattare" och "resande"*, från 1955. I sin doktorsavhandling från 1969 återkom han till samma tanke: "Några kungliga förordningar och påbud från den här perioden talar om tattare och zigenare, vilket kan tolkas som en indikation på att dessa två ord redan vid den tiden hade olika betydelser."²

I citatet på bilden ovan ser vi dock att Heymowski till en början räknade med möjligheten att formuleringen inte syftade på två olika grupper utan att det kunde vara en tidstypisk stilistisk figur.

¹ *Drabbrikan*, nr 8, juni 2018, s. 6-10.

² *Swedish "Travellers" and their Ancestry. A Social Isolate or an Ethnic Minority?*, s. 83 ("Some royal ordinances and edicts from this period speak about tattare and Gypsies (tattare och zigeuner), which may be interpreted as an indication that these two words at that time already had a distinct meaning").

Likväl har den andra tolkningen levt vidare. Vi finner den till exempel hos Panu Pulma, en tämligen inflytelserik forskare som var redaktör för boken *De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet*.³ 2006 skrev han med hänvisning till formuleringen "de så kallade tartarer och zigeuner" i 1748 års förordning om gruppen: "Det är intressant att tattare och zigenare nu för första gången nämndes som olika grupper."⁴

Ur 1748 års förordning om "the så kallade Tartarer och Zigeuner".

Men om det inte syftar på två olika grupper, vad betyder det då? Vad kan det vara för en "tidstypisk stilistisk figur"?

Jag berörde saken lite kort i min bok om resande på 1700-talet utan att gå närmare in på den.⁵ Men så länge frågan om hur formuleringen ska uppfattas förblir obesvarad finns risken att folk kommer att fortsätta tolka den på samma sätt som Panu Pulma. Det finns därför anledning att fundera lite närmare över användningen av *och* i de här sammanhangen.

Vi kan börja med att konstatera att uttrycket "tattare och zigenare" bevisligen kan syfta på en enda grupp. I ett kungligt brev till alla landshövdingar från 1772 om hur de ska handskas med "löse Tartarer och Ziguener, som äro här i riket födde och uppväxte" nämns vikten av att "våre trogne undersåtare varda befriedade ifrån det oskick, skada och varjehanda olägenheter, dem av detta kringstrykande folkslag som oftast tillskyndas".⁶ Sammanställningen "tartarer och ziguener" betecknade alltså ett folkslag.

I den ovannämnda boken antyder jag två olika sätt att uppfatta *och*. Den ena är att folk kan ha haft en felaktig föreställning om att det rört sig om olika grupper, den andra är att man i rikstäckande utskick kan ha velat täcka in regionala skillnader av den typ som skymtar fram i Anders Tidströms reseskildring från Skåne 1756, där han förklarar att "tattare" betyder "zigenare" på samma sätt som han förklarade måttet *skäppa* som framför allt användes i södra Sverige. I bästa fall täcker dessa två förklaringar in en liten del av sanningen men långt ifrån hela.

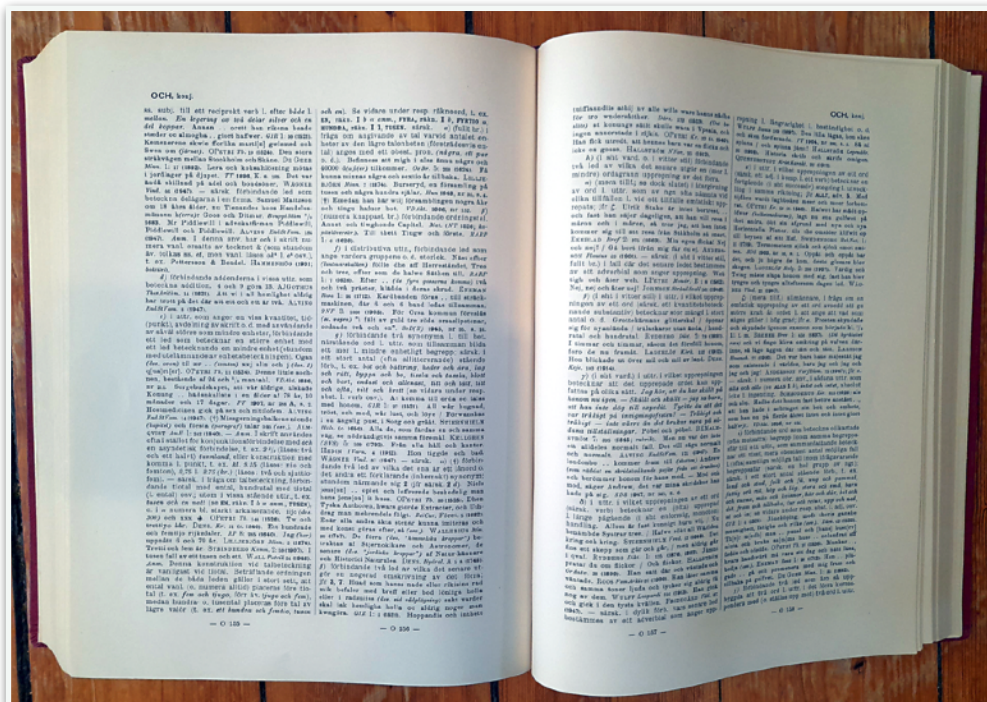
³ Den gavs ursprungligen ut på finska 2012. Den svenska översättningen är från 2015.

⁴ *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*, s. 30 ("Mielenkiintoista on, että nyt ensimmäistä kertaa tatarit ja mustalaiset mainittiin eri ryhminä").

⁵ *Han kan ju icke med hustru och barn krypa under jorden. Resandeliv i 1700-talets Sverige* (2024), s. 247-248.

⁶ 17 november 1772.

I Sverige är vi så lyckligt lottade att vi har en mycket utförlig historisk ordbok, nämligen Svenska Akademiens ordbok (SAOB), vilken inte ska förväxlas med den betydligt kortare ordlistan SAOL. I den tryckta versionen av SAOB tar artikeln om *och* upp över tio sidor.⁷ Kan man möjligen få någon hjälp till tolkningen där? Ja, jag tror det.

Ett av flera uppslag i SAOB där användningarna av ordet **och** beskrivs.

En användning som genast sticker ut är en där *och* kommer mycket nära betydelsen av *eller*.⁸ I SAOB ges exemplet: "Således hafwa Grekerne däm (dvs. göterna) i förstone kallat Getas, sedan hafwa så Grekerne såm de Romare däm Gothos kallat."

Exemplet är särskilt lämpligt i det här sammanhanget eftersom det handlar om benämningar på en folkgrupp. Med en liten portion fantasi skulle man i ljuset av den användningen kunna uttyda formuleringen "de så kallade tattare och zigenare" i 1748 års förordning som "de som kallas [både] tattare och zigenare", hellre än "de som kallas tattare [å ena sidan] och de som kallas zigenare [å andra sidan]".

Men SAOB tar också upp en underbetydelse där *och* förbinder "två led av vilka det senare utgör en förklaring till det förra: det vill säga, nämligen". Det exempel de ger är från 1726 och lyder: "Magan sammanstämmer (dvs. sammankallar) / Den diärfva troupp, som vilse dref / Och de upror'ske Lemmar." Citatet är kanske inte solklart för alla nutida läsare, särskilt inte när det är taget ur sitt sammanhang, men "de upproriska lemmarna" är en närmare förklaring av "den djärva truppen" (som gjort uppror mot magen).⁹

⁷ Den finns också på <https://www.saob.se>.

⁸ Avsnitt I.A.2.

⁹ Texten är hämtad ur en dikt av Jacob Frese. Det närmare sammanhanget kan studeras här: <https://runeberg.org/svsf/20/0341.html>.

I sådana fall skulle med andra ord *och* fungera på precis samma sätt som *eller* i exempelvis "Bibeln eller den heliga skrift".

Ytterligare en närbesläktad användning av *och* är en där det förbinder "två synonyma eller till betydelsen närstående ord eller uttryck som tillsammans bildar ett mer eller mindre enhetligt begrepp".¹⁰ I det sammanhanget nämns bland annat fasta fraser som "blott och bart", "lag och rätt" och "från alla håll och kanter". Särskilt intressant är den undertyp som förbinder "två led av vilka det ena är ett lånord och det andra ett förklarande (inhemskt) synonym"¹¹. Här har SAOB två exempel från andra halvan av 1740-talet, alltså ungefär samtidigt som förordningen om "de så kallade tattare och zigenare":

- "Enär alla andra äkta stenar kunna imiteras och med konst göras efter, så ..." (1747).
- "De förra (dvs. *himmelska kroppar*) betraktas af Stjernokikare och Astronomer, de senare (dvs. *jordiska kroppar*) af Natur-kännare och Historici Naturales" (1748).

Utrustade med dessa kunskaper kan vi nu ge oss i kast med några riksdagsprotokoll från 1812 och se vad vi hittar där. Vid sidan om "tattare" och "zigenare" förekommer benämningen "skojare". Det betydde ursprungligen 'landstrykare, kringvandrande person', på samma sätt som den äldre nederländskans *schooier* som anses ha legat till grund för det svenska ordet. I Sverige användes det främst om resande och kom därför att bli mer eller mindre synonymt med "tattare" och "zigenare". Senare utvecklades också bibetydelsen 'bedragare', vilket gjorde att ordet kunde vara ganska tvetydigt.

1812 lämnade en riksdagsman från bondeståndet in en motion där han efterlyste hårdare tag mot "så kallade skojares kringstrykande å landet".¹² *Skojare* var för honom troligen den normala vardagliga benämningen på folkgruppen resande.

Perioden kring sekelskiftet 1800 sammanträdde riksdagen i Rikssalen på Stockholms slott.
På bilden syns riksdagens öppnande 1789. Foto från Wikipedia.

¹⁰ Avsnitt I.A.1.g.

¹¹ När artikeln skrevs kunde det även heta "ett synonym".

¹² Bondeståndets riksdagsprotokoll 1812, s. 393.

Frågan remitterades vidare till ett utskott som i sitt betänkande kom med detta förtydligande: "de så kallade skojare, varmed egentligen förstås de så kallade tartarer och zigenare".¹³

Om vi inte vill tolka detta i Heymowskis och Pulmas anda och anta att "skojare" var en samlingsbenämning på två olika grupper, "tattare" och "zigenare", behöver vi en annan förklaring. Jag har nämnt två möjligheter här ovan. En är att "skojare" beskrivs som en alternativ benämning på den grupp som kallas både "tattare" och "zigenare", en annan är att "zigenare" upplevdes som ett lite mer utländskt ord än "tattare" och att båda därför användes på samma sätt som i SAOB-exemplen från 1747 och 1748. "Tattare" är också den äldre benämningen i svenskan, även om "zigenare" använts parallellt sedan början av 1600-talet.

När sedan de övriga riksdagsstånden skulle ta ställning till betänkandet hänvisade de till det på flera olika ställen i sina protokoll och där möter vi några olika kombinationer:¹⁴

- *skojare och tattare*
- *tattare och zigenare*
- *skojare, tattare och annat löst folk*
- *tattare, zigenare och andra sådana personer*

Att de också nämner "annat löst folk" och "andra sådana personer" beror på att utskottet även tog med andra grupper som de klassade som lösdrivare i sitt betänkande. Dessa betraktades inte som "tattare", "zigenare" eller "skojare" utan hade bara det gemensamt med dem att de ansågs ägna sig åt obehörigt kringstrykande.

Det mest intressanta är att kombinationerna "skojare och tattare" och "tattare och zigenare" förekommer flera gånger vardera i protokollen, medan "skojare och zigenare" inte förekommer alls. Det kan förstås vara en slump, men jag tror snarare att vi här har några exempel på användningen av *och* där det ena begreppet fungerar som en förklaring till eller ett förtydligande av det andra.

"Tattare" bör i så fall ha uppfattats som den vanliga, stilistiskt neutrala benämningen, vilket stämmer bra med att den funnits längst i svenskan, den låter svensk och förekommer i stora delar av landet, även om den lärde Tidström tycks ha varit mer förtrogen med "zigenare". Från "tattare" avvek "skojare" stilistiskt genom att vara mer vardagligt (och möjligen regionalt) medan "zigenare" uppfattades som ett något mer främmande ord.

Om den tolkningen stämmer är det fullt begripligt att "skojare och zigenare" inte förekommer i dessa riksdagsprotokoll. Att belysa de två stilistiskt markerade orden med varandra och utelämnat det mer neutrala och allmänna begreppet hade varit märkligt, ungefär som att förklara "hoj" med "velociped" och vice versa utan att nämna "cykel". Däremot skulle man med återupplivande av dessa äldre användningar av *och* utan problem kunna tala om "hojar och cyklar" eller "cyklar och velocipeder".

Detta förutsätter förstås också att kombinationen "skojare och zigenare" inte finns i någon större utsträckning i andra texter från 1600-, 1700- och början av 1800-talet. Just nu kommer jag i alla fall inte på något exempel annat än i senare folkminnesuppteckningar där man talar om resande och valakiska romer.

/ Urban Lindqvist

¹³ Bihang till riksdagsprotokoll 1812, del 2, s. 830.

¹⁴ Borgarståndets riksdagsprotokoll 1812, s. 482, 493, 569, 612. Prästståndets riksdagsprotokoll 1812, s. 332, 377, 426, 428, 444. Adelsståndets riksdagsprotokoll 1812:2, s. 26, 43.

25-årsjubileum för minoriteten romer

– Den tröga starten för resande

Det har nu gått 25 år sedan minoritetserkännandet ägde rum, då Sveriges fem nationella minoriteter fick minoritetsstatus. Jag tänkte ge med min syn på varför det gått så trögt för allmänheten att ens uppmärksamma resande, som ju faktiskt är den gruppen av romanifolk som varit längst i Sverige. Varför har inte resande blivit mer kända av majoritetsbefolkningen och vilka mekanismer har varit rådande i det som lett till ett osynliggörande? Jag har gått igenom en mängd tidningsartiklar, ur både morgon och kvällstidningar samt den numera nedlagda *E romani glinda*. Den senare var en romsk tidning som gavs ut 2004-2019 under ledning av Fred Taikon som redaktör och ansvarig utgivare. Jag var även själv engagerad i minoritetssammanhang vid denna perioden och har många egna minnen från olika skeenden. Dessa rör allt ifrån vad olika personer sagt till mig i samtal men även det som uttalades offentligt.

”Zigenare” = Valakiska romer i Sverige?

Till att börja med var de resande ifrågasatta som romsk grupp när minoritetsstatusen tillkom. Att ”tattare” skulle ha existerat ifrågasattes. ”Zigenare” räknades däremot som en etnisk grupp och tillskrevs ofta den valakisk-romska gruppen i Sverige. Särskilt släkterna Taikon-Demetri. Finska ”zigenares” romskhet minns jag att det också fanns en slags ambivalens kring, till skillnad från den valakisk-romska gruppen. Man var inte lika intolerant som mot de resande, men man kunde ändå inte riktigt bestämma sig för om de passade in i minoriteten eller inte. Detta var särskilt tydligt för mig när jag hörde diskussioner bland icke-romer. Det finns också källor som visar att sådana tankegångar inte var något nytt. Redan på 1950-talet skrev en ”zigenarexpert” detta pm:

”De finska zigenarnas infiltration bådär intet gott. Det synes mig emellertid vara självfallet, att dessa återpassas till sitt hemland.....”¹

Beteckningen ”zigenare” var i början av millenniet inte räknad som lika problematisk och kränkande som idag. Numera har det blivit allt vanligare att säga ”z-ordet” istället för ”zigenare”, vilket förstås är ren kopiering från amerikanskt debattklimat. I en tidig upplaga av tidskriften av *E romani glinda* kunde man exempelvis läsa om hur ”zigenarnas” nationaldag skulle firas den 8 april. Här kan två saker noteras. Dels att det då var oproblematiskt att använda beteckningen ”zigenare” istället för ”romer” och dels att de resande inte inkluderades i sammanhanget.² På den konferens som hölls i London 1971, där deltagarna

¹ Nordström, Gunni. *Från socialpolitiska flyktingar till nationell minoritet*. De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet. (red) Panu Pulma. Bokförlaget Atlantis Stockholm 2015 s 222.

² *E Romani Glinda* and *The Gipsy Mirror* nr 2- 2000. *Zigenarnas Nationaldag firades i Stockholms Zigenarförenings lokaler i Dalen Enskede*. Osignerad.

tog fram den romska flaggan, kom man även överens om att beteckningen romer³ skulle användas. I Sverige har begreppet romer kommit att spegla termen "zigenare", men inte "tattare". Något som är värt att påpeka är att konferensen, förutom valakiska romer och brittiska romanifolk, hade deltagare från finska kale. Den forne ordföranden för Nordiska Zigenarrådet, Aleka Stobin, var en av de som närvarade.

I förra numret av Drabbrikan visade Jon Pettersson att svenska myndigheter även benämnde romani som "zigeniska".⁴ Utifrån min erfarenheter och resultat från mina genomgångar av historiska källor, som jag skrivit om här i Drabbrikan, är hela minoritetskontexten än idag styrd av gamla paradigm och diskurser. Dessa är i sig i olika mått färgade av rasbiologins syn på "tattare" som "blandras", medan "zigenare" var "renrasiga" människor som motsvarade zigenarromantikens ideal. I kombination med att man generellt inte satte sig in i den historiska begreppsapparaten och relevanta delar av den svenska historien, blev "tattare" såsom landets inhemska romska grupp osynliggjorda. Många etnologer hävdade under det sena 1900-talet att "tattare" som romer aldrig hade existerat. Gruppen resande, om den ens fanns, var en social grupp som kunde behandlas utan något större mått av respekt. Man kunde därför både bortse från att inkludera de resande i själva beteckningen romer och stryka dem ur historieböckerna. Man bör dock nämna att det trots allt fanns en etnolog som gav resande en chans att bidra till sammanhanget med sina egna röster, det var Gunborg Lindholm.

År 2004 sände Sveriges television programmet Tema zigenare. Att beteckningen "zigenare" fortfarande levde kvar var egentligen inte så konstigt med tanke på att många både självbenämnt sig och kallats så under hela sina liv. En intressant aspekt med temakvällen var att man visade flera olika grupper från olika länder som använde andra slags självbenämningar. Bland annat visade SVT en dokumentär om den kände gitarristen Manitas De Plata, som är spansk-fransk "gitano". Grupperna i Västeuropa har vad jag förstått mycket sällan använt benämningen rom, utan har beteckningar som *sinti*, *manousche*, *romanichal*, *gitan*, *gitano*, *Voyagers* eller *calo*. Inte en enda gång under dokumentären yttrade Manitas ordet rom eller roma. SVT föste dock ihop flera grupper under beteckningen "zigenare", ungefär som att alla dessa skulle haft något samband medan andra, som till exempel resande eller sinter, inte kopplades till begreppet. Sinter har kallats "zigeuner" i Tyskland, men på SVT bestämde någon eller några av programmets skapare att bara vissa romska grupper skulle ingå i deras tolkning av ordet "zigenare".

I studion satt programledaren Christoffer Barnekow (1940-2018) tillsammans med Rosa Taikon (1926-2017). Rosa Taikon passade även på att "upplysa" det svenska folket om att de resande var en social grupp medan hennes egen valakiska-romska grupp var en etnisk grupp.⁵ Som så många andra gånger i tv-historien blev det svenska folket direkt felinformerade om resande. Att det dessutom gjordes av en person vars egna släkt fått en oändligt mycket större uppmärksamhet i svensk media än vad någon annan fått måste förstås ses som problematiskt.

³ Roma på engelska.

⁴ Pettersson, Jon. Drabbrikan 2025 nr 36. Tema minoritetserkännandet 25 år. Del 2 - Svensk romani som minoritetsspråk. s 22. Även SOU 1997:192.

⁵ Sveriges television. Tema Zigenare 2004-11-27.

Resandefolket. Från "tattare" till traveller

Bo Hazell publicerade sin bok om resande år 2002. Boken var revolutionerande eftersom den dels var den första bredare skrift med ett populärvetenskapligt innehåll och dels för att resande själva fick komma till tals. Boken betydde nog mer för de resande än vad många vill erkänna eller kan förstå idag. Att som resande kunna referera till något verk som framhävde resandeidentiteten, tillika publicerat via ett stort förlag som Ordfront, det betydde faktiskt oerhört mycket. I vart fall för mig som var gymnasiestudent på den tiden. Man skulle kunna tro att bokens effekt blev att den visade de resandes självklara plats, som en etnisk grupp med en naturlig och central plats i den nya minoritetspolitiken. Ett bekymmer var att boken var väldigt bred. Hazell lät väldigt många komma till tals, och presenterade flera teorier om gruppens ursprung. Enligt min uppfattning resulterade det hela i att ursprunget mystifierades istället för att klargöras, men det var naturligtvis inte Hazells fel. Det var nog snarare så att den svenska befolkningen, våra forskare och samhällets instanser i övrigt inte var redo för denna nya presentation av fakta. Det är i vart fall min slutsats av vad som skedde vid den tiden. Det tycktes växa fram en bild av att resande levde vid sidan av en annan romsk grupp, de riktiga romerna - "zigenarna". Hazell fick kritik från en professor i Lund som särskilt lyfte fram tidigare forskning som inte hunnit bli ifrågasatt på djupet, såsom Adam Heymowski och Birgitta Svenssons forskning.⁶ Deras forskning användes ofta för att hävda att resande inte längre existerade och att de var en social grupp. Det bör här också nämnas att man kan göra olika tolkningar, men vanligtvis har deras forskning tolkats på ett sådant sätt.

Resultat från arkivforskning på individnivå, släktforskning, hade inte fått någon genomslagskraft. Bo Lindwall och hans medforskare hade under en lång tid tillbaka presenterat revolutionerande fynd om de resandes historia och genealogi. Men dessa hade inte mottagits och på djupet granskats av de akademiska forskare som skrivit om resande. Det Heymowskianska paradigmet, som definierade resande som social grupp, var fortfarande vägledande. Märkligt nog verkade delar av släktforskningsvärlden också helt ha missat Lindwall och hans medforskares publikationer under 1980 och 90-talet. I början av 2000-talets publicerades en handbok för släktforskning av Natur & kultur, skriven av Per Clemensson och Kjell Andersson. Boken innehöll ett kapitel om minoriteter och märkligt nog skiljdes romer och resandefolket på ett ohistoriskt och inkorrekt sätt. Ämnesspalten för romer gällde mestadels 1700-talet, som var en historisk period då resande var den enda existerande romska gruppen i Sverige. Ändå skrevs det så här i boken:

"Andra förordningar under 1700-talet förbjöd zigenare att tala sitt eget språk, att bo i hyddor och tält och tvingade dem att följa landets klädesskick."

Avsnittet kändes milt sagt som en rejäl förenkling av författarna. Ingenting nämndes om att resande var borgare i städer som Vimmerby och Gränna, inte heller något om att krigsmakten bestod av kompanier fulla med romanifolk. Avsnittet om romer förklarar heller inte att en ny valakisk-romsk grupp kom till

⁶ Frykman, Jonas. *Tattare i moralens tjänst*. Sydsvenska dagbladet 2002-05-30.

Sverige i slutet på 1800-talet. Att missa sådant leder förstås till att en okunnig läsare felaktigt tror att de valakiska romerna tillhör den äldre historieskrivningen. Det andra avsnittet var rubricerat Resandefolket men innehöll mest det gamla söndertjatade resonemanget om att resande bara skulle vara ett resultat av att ha varit utstötta. De påstod exempelvis att genealogiska undersökningar visat att de resande till övervägande del härstammade från soldater, torpare och bönder.⁷ Det visar att författarna inte alls varit bekanta med resultaten från forskningen på resandesläkter. Istället föll man återigen tillbaka på ett heymowskianskt förhållningssätt.

Att lekmän inom fristående forskning kunde hävda att det fanns två olika grupper, en utstött social grupp och en etnisk romsk grupp, under tidigmodern tid i Sverige har flera orsaker. Framförallt beror det på vilket ställningstagande man gjorde i förhållande till källor. Uppenbarligen kände man inte till, eller så ignorerade man, nyare forskningsrön från genealogisk forskning. Därutöver är urval av akademiska texter och avhandlingar begränsat och ensidigt. Oavsett hur man gick tillväga så blev resultatet direkt felaktigt.

I den numera nedlagda tidskriften *E romani glinda* förekom ibland avsnitt som återberättade olika föredrag som berörde romsk historia i Sverige. Ett avsnitt från 2002 berörde "de svenska romerna" men här berördes även äldre tid, innan den valakisk-romska gruppen ens existerade på svenskt territorium.⁸ Under 2000-talets första år återkommer man till att placera den valakisk-romska gruppen i en äldre historisk svensk kontext som de aldrig ingått i. Ända sedan den rasbiologiska perioden, före Andra världskriget, har detta varit ett återkommande fenomen. En artikel som baserades på ett föredrag 2006 innehöll uppgiften att det var valakiska romer som kom till Sverige på 1500-talet. Detta är direkt taget ur luften eftersom det är omöjligt att bevisa. Dock är det väldokumenterat faktum att de valakiska romerna var förslavade under flera århundraden och först blev fria på 1850-talet. I artikeln påstods även att de resande gömde sig bland befolkningen, men vad menades egentligen med det?⁹ Om resande hade gömt sig direkt efter sin ankomst i landet, då skulle det väl aldrig ha funnits lagar riktade mot "tattare" och "zigenare" i Sverige? Att många resande valde att dölja sin identitet under 1900-talet är välkänt, men gruppen var i hundratals år före det en synlig och identifierbar grupp i Sverige. Det visar både historiska deporteringar och många andra historiska källor. Föredraget innehöll väldigt lite fakta om äldre tid. Detta var i och för sig väldigt vanligt i början av millenniet då det nästan bara förekom fakta gällande de omkring hundra år som valakiska romer hade rest på svensk mark.

Ytterligare en artikel från *E Romani Glinda* år 2012 gällde de festivaler som arrangerades på hösten under detta år. Här nämndes det 500-års jubileum som "romer" firade i Sverige, men resande nämndes inte i sammanhanget eller förekom ens. Istället nämndes den resandefestival, Nordic Romani festival, som arrangerades senare på hösten, dock utan att kopplas till jubileet i artiklarna.¹⁰ Hur arrangörerna tänkte

⁷ Andersson, Kjell. Clemensson, Per. *Släktforska vidare*. Natur & kultur 2009, 2003. S 140-141.

⁸ *E romani glinda*. De fem grupperna i Sverige. Nr 2 2002. S 14.

⁹ *E romani glinda*. Romernas liv i Sverige idag. Nr 1 2006. S 10.

¹⁰ *E romani glinda*. Roma festival. Nr 5 2012 s 10-13.

här vet jag inte, men en egen reflektion är att vissa som var av svensk valakiskromsk härkomst kanske rent av trodde att de hade förfäder i Sverige på 1500-1600-talet. Jag klandrar inte dem eftersom de och icke-romer först och främst mestadels hade tillgång till vad som idag borde räknas som utdaterad forskning.

Fakta med stöd i källmaterial var helt enkelt något som sällan existerade under det tidiga 2000-talet.

Akademikerna

Tiden efter Andra världskriget bestod mestadels av universitetsanslutna forskare som klassificerade resande som en social grupp. När man diskuterade "tattarna" var det tydligt att det var just de resande man åsyftade. Adam Heymowski var den mest banbrytande forskaren under tiden efter Andra världskriget. Han var också den första att konsekvent använda beteckningen resande. Ännu idag är arvet från Heymowskis forskning ledande, men en ny generation av forskare har publicerat akademiska texter. Frågan är om det har gynnat resande som del av en nationell minoritet?

En som har skrivit om resande är Ludvig Wiklander. Han har egentligen inte profilerat sig som någon expert i det romska kunskapsfältet men han har uppmärksammas och hänvisats som källa i flera sammanhang. Ett av hans uppmärksamade arbeten var en masteruppsats skriven 2013 med namnet Resandefolket. Från okända till okända till erkända. Uppsatsen var välskriven och intressant och berörde den speciella process som ledde till att resande blev en del av den nationella minoriteten romer. Enligt min uppfattning borde Wiklander haft ett bredare källurval när det gäller att beskriva resande som grupp. Men att ta ställning till vad de resande är, det är något som akademiska forskare konsekvent undviker. Ett bekymmer med detta förhållningssätt är att läsaren kan riskera att tro att de resande är någonting annat än romer. Då närmare bestämt en socialt avvikande grupp istället för "äka romer". Intressant nog skriver Wiklander att Adam Heymowskis resultat har förenklats av andra forskare eftersom de inte nämner att han faktiskt hävdade att en liten del hade "zigenskt" ursprung. Wiklander lyfter också Ann Minkens¹¹ kritik mot Heymowski och skriver att han verkade i en tid då synen på etnicitet var en annan än idag. Något som även påpekas i Wiklanders artikel som jag ska återkomma till.¹² Men i annan del av uppsatsen skriver Wiklander vid en fotnot:

*"Det finns fler ursprungsteorier där bland annat teser om demobiliserade soldater och krigsfångar från stormaktstiden har ett visst empiriskt stöd."*¹³

¹¹ Anne Minken. *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Doktorsavhandling Universitetet i Tromsø (2009)

¹² Wiklander, Ludvig (2015) Resandefolket och svensk minoritetspolitik 1990-talets paradigmskifte. *Historisk tidskrift* 135:4 s 633.

¹³ Wiklander, Ludvig. *Resandefolket. Från okända till okända till erkända*. Uppsala universitet 2013 s 6.

Här nämner Wiklander en teori med empiriskt stöd men då kan jag fråga mig varför han inte nämner andra teorierna med empiriskt stöd? Varför inte nämna släktforskaren Bo Lindwalls artiklar? Lindwall är den som skrivit mest om resandes historia innan denna period. Jag kan inte låta bli att se det som märkligt att använda ett ord som empiri när forskning om resande bara hänvisats till en forskare, Adam Heymowski, och hans slutsatser från 1955 och 1969. Ytterligare en svaghet i Wiklanders uppsats var att begreppet romer blev till en klump, som det så ofta blivit under 2000-talet. Det är omöjligt att översätta begreppet "zigenare" med rom, främst eftersom resande historiskt kallades "zigenare" i flera sammanhang, exempelvis i Statistiska centralbyråns folkräkning 1910. Per definition är de resande i det fallet och tidigare fall också romer eftersom de då kallades "zigenare" men under äldre tid.

Wiklander publicerade även en artikel i Historisk tidskrift 2015 om samma ämne. I artikeln nämns Birger Rosengren (1956-2025) som intervjuades av Wiklander och ett protestbrev fanns citerat i artikeln. Det gällde att Rosengren ville att resande skulle inneha status som en egen minoritet, på det sätt som hade skett i Norge. Vilket i efterhand inte var konstigt då termen romer associerar till andra romska grupper än de resande. Jag träffade själv Birger Rosengren år 2006 och han var i samtalen med mig uppenbart påläst rörande de resandes historia och väl införstådd med sitt eget ursprung. Nämligen att vi är ett romanifolk och att vi är närmast besläktade med sinti och finska romer. Rosengren uttryckte även besvikelse över att det fanns motsättningar mellan olika romska grupper. Detta är något som jag själv ofta erfar och håller med om. Många romska individer upplever jag kämpar tydligt för sin egen existens och propagerar bara för sin egen grupp. Detta kan förstås även drabba andra grupper än resande, men det finns en väsentlig skillnad mellan resande och andra grupper. Otaliga gånger har jag hört personer ur andra romska grupper öppet påstå att resande egentligen inte är några romanifolk. Självfallet har jag också upplevt de som har motsagt dem, men de har dock varit få.

I Rosengrens citerade protestbrev nämns specifikt "zigenarnas språk" som Rosengren inte vill blanda ihop med svensk romani.¹⁴ Den varietet som åsyftas är med största sannolikhet valakiska romanivarieteter som lovari och kalderash. Men kontentan av artikeln blev att resande framstod som att de inte ville vara romer och att resande varken talade romani eller var ett romanifolk. Med andra ord blev återigen de resandes ursprung oklart. Detta trots att resande förmodligen är betydligt mer utforskade än några andra av de romska grupperna.

Enligt min åsikt har man en alltför stor problemfokus gentemot de resande. Vi är nog faktiskt en grupp som är mer genealogiskt utforskad än någon annan romsk grupp. Senare tids internationella DNA-studier visar att alla romska grupper bär på DNA från europeiska befolkningsgrupper om man bortser från det gemensamma icke-europeiska. De resandes fall är unikt då vi i Sverige har ganska kompletta historiska arkiv, vilket har möjliggjort att resandes anor ha kunnat kartläggas, som längst tillbaka till 1600-talet. Som jag tidigare påpekat så kan problemen enligt min uppfattning i hög grad kopplas till att myndigheter och

¹⁴ Wiklander, Ludvig (2015) Resandefolket och svensk minoritetspolitik 1990-talets paradigmskifte. Historisk tidskrift 135:4 s 637-638.

forskare också har använt beteckningen "zigenare" laddat med zigenarromanikens föreställningar och ideal. Och skamligt nog har detta också delvis rötter i rasbiologi och antiziganistiska strömningar.

En annan historiker som berörde "tattarfrågan" var Martin Ericssons. Han disputerade med doktorsavhandlingen *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880-1955* år 2015. Avhandlingen är omfattande och fokuserar på myndigheters behandling av "tattarfrågan" från slutet av 1800-talet och in till första halvan av 1900-talet. Även om avhandlingen var mycket välskriven upplever jag ett grundläggande problem. Ericsson tar inte ställning till vilka "tattarna" är. Jag kan undra om det verkligen går att distansera sig från att reda ut vilka det är som de skeenden man forskar på riktar sig mot? Det var just det som Ericsson gjorde och tyvärr blev själva resultatet att den oinsatte läsaren inte kunde förväntas förstå att de historiska skeenden han skriver om riktades mot just de resande. Även om Ericsson gjort en avgränsning resulterar det ändå i att en del åsikter från avhandlingen sprids vidare. Han hävdar till exempel i avhandlingen att beteckningen "tattare" användes skiftande. Vad som menas med det redogör han inte för. Inte heller går det i källhänvisningarna att spåra någon bredare undersökning om hur skiftande begreppet "tattare" skulle ha använts.¹⁵ Inte heller under vilken period. Om han menar att det användes skiftande på 1500-tal i förhållande till tidigt eller sent 1900-tal framgår inte. Detta resulterar i att andra forskare som refererar till Ericsson kan hävda att "tattare" använts brett. Och det är dessvärre just så det går till inom forskningsvärlden. Man kan med enkelhet korsreferera till andras texter som inte preciserar källor kopplade till fördjupade undersökningar och snart har ett antagande blivit en vedertagen sanning.¹⁶ Journalisten Tobias Svanelid anmärkte att "tattarbeteckningen" föreföll vara något flummigt när han intervjuade Martin Ericsson.¹⁷ Detta blir tyvärr resultatet när man inte avgränsar sig på bästa sätt. Min mening är att om man inte tydligt visar att man inte har tillräckliga kunskaper i ett ämne, då ska man heller inte ge sken av det i fotnoter och kommentarer. Det motverkar tyvärr berättandet och förståelsen av en nationell minoritets historia. "Tattarbeteckningen" är något som resande i Sverige länge har velat slippa, men samtidigt är det också den term som man måste använda om man vill förstå historien.

Efter avhandlingen tog inga andra forskningsarbeten eller publikationer vid i en uppföljning. Det kan naturligtvis inte Ericsson lastas för, men att intresset för "tattare" är lågt är bara att konstatera. Eftersom resande blivit felaktigt stämplade som social grupp vore en återhämtning som med hjälp av historikernas alster välkommen. Att Ericsson och Wiklander valde att avgränsa sig från själva gruppen genom att undvika den centralt avgörande frågan om gruppens etnicitet, gjorde deras texter förmodligen ingenting för resandes frigörelse från gamla paradigmer.

¹⁵ Ericsson, Martin. *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880-1955*. Lunds universitet (2015). s 16.

¹⁶ Charlotte Hyltén-Cavallius, & Lotta Fernstål. Ett lapptäcke av källor, 2020 s 20-21.

¹⁷ Sveriges Radio. Vetenskapsradion historia. 100 år av registreringar och övergrepp. 2015-03-19.

Att vara insatta i de resandes genealogi och allmänna historia är enligt mig en förutsättning för att kunna förstå och beskriva "tattarfrågan" och den svenska-romska kontexten i allmänhet. Jag kan heller inte undgå att tolka saken som att Wiklander och Ericsson inte är några stora kritiker mot Heymowskis forskningsresultat. Om de bedömer dem som trovärdiga eller inte framgår inte. Jag kan undra om inte Bo Lindwalls och Sebastian Casings artiklar om Heymowskis forskning och resultat skulle gynna forskarna?¹⁸

Under samma period hade historiska museet en utställningsdel om minoriteten romer. Representerade var valakisk-romska gruppen och de resande. Vad anbelangade resande så bestod utställningen av några porslinskärvor från utgrävningar vid resandebosättningarna vid Snarsmon i Bohuslän. Med andra ord blev 500 års närvaro vid Sveriges största historiska museum representerat med några skärvor från en 1800-talsbosättning.

Beträffande steriliseringar skrevs två artiklar om resande. Den ena av historikern Maija Runcis och den andra av ekonomi-historikern Paulina De Los Reyes. Maija Runcis valde att granska individer som steriliserats i Göteborg och Bohuslän utifrån den s.k. "tattarinventeringen" 1943-44 dessutom valde hon bara kvinnor.¹⁹ Först och främst eftersom de utgjorde majoriteten av steriliserade. Men bland resande under 1940-talet utgjorde resandemän majoriteten bland steriliserade från gruppen.²⁰ De Los Reyes gjorde ett mer omfattande arbete då hon granskade alla steriliseringsansökningar för 1945. Därför måste det påpekas att deras metoder skiljde sig åt. Artikeln hon skrev var enligt min åsikt bra eftersom hon utgick också från att resande var offer för steriliseringar.²¹ Ett problem med hennes metod var att hon använde begreppen "resande och romer" i stället för att bara använda termen resande. Det resulterade i att folk i allmänhet kunde ledas att tro att valakiska romer var särskilt föremål för steriliseringar. Just år 1945 innehöll enligt mina egna granskningar inte en enda steriliseringsansökning gällande personer med valakisk-romsk bakgrund. Därför blir "resande och romer" enligt min uppfattning än mer problematiskt.

Ett annat problem med De Los Reyes granskning är att hon inte tagit hänsyn till om det kan ha funnits offer som blivit misstagna för att vara "tattare", dvs. resande. Det var inget vanligt fenomen men det förekom och vanligtvis fanns det skäl för det. Om man inte utför dessa granskningar kan det lätt kritiseras från andra forskare som ofta tror att majoriteten av de som kallades "tattare" var av majoritetsbefolkningen. Det behövs både breda och djupa kunskaper om man ska kunna bevisa att resande verkligen utgjorde majoriteten av de drabbade och även för att kunna förklara hur de andra fenomenen uppstod. Min uppfattning är att oavsett hur ämnet brukar behandlas och vilken metod som

¹⁸ Casinge, Sebastian. Släktforskarnas årsbok 2008. *Om resande i Östhammar*. Lindwall, Bo. Släktforskarnas årsbok 2005. *Hund- Fias härstamning. Om de resandes ursprung*. Sveriges släktforskarförbund.

¹⁹ Runcis, M. 2016. Historikern, experterna och steriliseringarna av resanderomer. I: Sandén, A. & Elgán, E. (red.) Kunskapens tider: Historiska perspektiv på kunskapssamhället. Pp. 110-127. Stockholm: Stockholm University.

²⁰ Bergman, Arvid. Drabbrikan Nr 21-2021. *Sterilisering av resande 1938-1947 – Medicinalstyrelsens arkiv*.

²¹ De Los Reyes, Paulina. "Jag anholder om en förklarin". *Rasifierande gränser i ansökningar om sterilisering i mitten av 1940-talet*. Fronesis nr 62-63 2019 s 57-74.

används, så brister man i sina grundläggande kunskaper. Därför är jag också av åsikten att när beteckningen "resande och romer" använts under 2000-talet har det varit kontraproduktivt för resandegruppen. Istället för att få sin rättmätiga plats i historien och få erkännande för de kränkningar och övergrepp gruppen har fått utstå, så har resande återigen förminskats och osynliggjorts. Men för en grupp som den valakisk-romska blev det istället positivt då man redan stod i rampljuset hos forskare och journalister och sedan länge hade vårdat den exotiska bilden av sig själva eftersom deras yrkestradition ofta krävde det.

1955
Begreppet "tattare"
dömt att försvinna

Läs här svenska rasförföljare:
**DET FINNS INGA
TATTARE!**
AFTONBLADETS
NYHETS
special

TATTARNA EJ FRÄMLINGAR
Ättlingar till samhällets utstötta

• De kallar sig "resande" — till det. Därpå valdes ordet "resande" som var det ytterst svårt att bli som ett hemligt språk inom gruppen på samma sätt som t ex de lever som sådana, ofta med en viss stolthet över sin särprägel.

Några av attityderna som medförde problematik för resandes synlighet efter minoritetserkännandet år 2000. Foton: Kungliga biblioteket.

Slutord

Det som orsakade en trög start för de resande var enligt min uppfattning gamla fördomar om resande och "tattarfrågan". En synonym mellan beteckningarna "zigenare" och romer var redan skapad före minoritetspolitikens intåg och man ville inte veta av några andra begrepp. Inte heller ville man ha resande och andra romska grupper i olika minoriteter, som i Norge. Tillsammans ställde alltihop till det för resande när det gäller att hävda sig i ett myller av romska grupper, kulturer och språk, som alla i förhållande till det svenska var mer annorlunda och exotiska än de resande. Den gamla skolans akademiker ansåg att resande var en social grupp, med hänvisning till Heymowskis forskning. De yngre forskarna har avgränsat sig från frågan om resandes etnicitet och inte tagit ställning i ursprungsfrågan. Granskar man skilda akademiska texter på djupet så ser man enligt min mening en påtaglig ovilja att beröra genealogiska eller historiska källor som inte har publicerats av akademiska forskare. Detta resulterar i att man hamnar i limbo, utan att komma varken framåt eller båkåt, alltid tillbaka på ruta ett. Så länge ingen ny historik redovisas eller att akademiska forskare kan samverka med exempelvis genealoger så finns det en överhängande risk att nya alster bidrar till att samma gamla paradigm får förnyad livskraft.

Det problematiska med att använda formuleringen "resande och romer" är för att det indikerar att resande är något annat än romer och att alla romer är en och samma grupp. Beteckningarna är på något sätt förstörda av historien. Därför menar jag att man alltid behöver vara tydlig med vilken grupp man refererar till. Är det explicit valakiska romer som kalderasha och lovara eller finska romer/kale eller resande/romanifolket. Att bunta ihop allt och alla i ett och samma begrepp kan vara enkelt, men det är ingen lösning på begreppsproblematiken.

Enligt min uppfattning är det mest positiva som hänt för de resande sedan minoritetserkännandet Frantzwagner Sällskapet framväxt. Detta kan jag stolt påstå, trots den uppenbara risken att uppfattas tala i egen sak. Jag är ju trots allt ansluten till Sällskapet. Men under alla mina år har jag aldrig stött på någon organisation som har ett så seriöst sätt att hantera fakta, historia och språk och att genomföra aktiviteter som Sällskapet. Tyvärr kom verksamheten i gång sent, men som man säger är det bättre sent än aldrig. Utöver Sällskapets insatser och goda kontakter med tjänstemän, journalister och forskare, som utgör ett undantag, vill jag nämna de innehållsrika arbeten från t.ex. Karin Bojs, Magnus Berg m.m. De har uppmärksammat resande på ett ovanligt kunnigt och intresserat sätt och bidragit till de positiva inslagen de senaste 25 åren.

Arvid Bergman

Flykten från gästgiveriet

– om Lars Holmström Qvicks sista år

– Av Christoffer Ek

Att resa inom Sverige förr i tiden skedde till fots eller med häst. Före 1860 var rörelsefriheten inom landet begränsad, särskilt mellan de olika län. För att färdas lagligt krävdes ett giltigt pass som kunde styrka både identitet och ärende. Utan detta riskerade man att ställas inför kansliförhör och i värsta fall tillbringa några dagar som häktad, misstänkt för lösdriveri eller olovligt kringstrykande.

År 1734 infördes en gästgiveriförordning som tydliggjorde att alla gästgiverier i landet var skyldiga att tillhandahålla övernattning samt möjlighet att erbjuda måltid och dryck till förbipasserande gäster. Dessa gästgiverier kan idag liknas vid moderna bensinstationer och rastplatser längs våra motorvägar. De resande i äldre tid rörde sig ofta över flera län och påverkades starkt av passtvänet. För dem blev det även naturligt att besöka landets olika gästgiverier. Men enligt förordningar var de inte välkomna. Historikerstudenten Måns Höög skrev i sin uppsats¹:

I undertecknads B-uppsats om gästgiverigårdar förekom även valackaren Jakob Olof Nord (Margaretas son) som resande i juli 1818 på Kölva gästgivargård i Uppland, vilket illustrerade en dylik oklarhet – påstådda "Tartarer" (med flera) var enligt 1766 års gästgiveriordning nämligen förbjudna att nyttja gästgiverierna.

Det finns flera exempel på att personer ur resandefolket besökte gästgiverier, trots det dåvarande förbudet. Denna inskränkning torde ha varit svår att upprätthålla i praktiken. Hur skulle gästgivaren kunna veta vilka av gästerna som var "tattare" och tillhörde resandefolket? Varje besökare spelade dessutom en viktig roll för gästgiveriets försörjning. För att ytterligare belysa hur förbudet kunde kringgå, så kan det även nämnas att människor ur resandefolket själva har i historien bedrivit gästgiverier. Om en resandefamilj besökte ett gästgiveri eller krogstuga i närheten av där de levde och verkade kunde de lättare igenkännas. Ett exempel på detta är från 1870-talet när en resandefamilj besökte gästgiveriet i Östhammar. Där blev de igenkända och kallades av en bonde för "skojare" och det hela slutade ibland annat dråp.² I denna artikel behandlas ytterligare ett liknande exempel, då den inom resandeforskningen välkände resandeanfadern Lars Holmström Qvick³, som på fädernet härstammade från Peter Kristoffersson Frantzwagner, besökte Lekhyttans gästgiveri tillsammans med familjen. Det som var tänkt att bli en angenäm vistelse utvecklades istället till en blodig katastrof.

¹ *Gäster med hästar – En studie om resande på fem gästgivargårdar i Uppsala län 1818 och 1820*. B-uppsats. Uppsala universitet (2023), Måns Höög. Sida 8 och 17-18.

² *"Det gör väl inget om en hund skäller påskojare"- kontakter och konflikter mellan resande och fastboende i Roslagen på 1870-talet*. Drabbrikan nr 12 juni 2019, Sebastian Casinge.

³ Stehags socken. Malmöhus lön, födelse- och dopbok. 24/8 1782. Son till Lars Holmström och Anna Kristina Lindvall.

Den 18 januari 1839 utfärdade landskansliet i Värmland pass för den förre fältjägaren Lars Holmström Qvick med hustrun Maria Nilsson och två barn⁴ - med tillåtelse att under tre månader resa till Örebro län för att utföra arbete. Han hade sedan 19 år tillbaka fått avsked från sin militärtjänstgöring som fältjägare vid Värmlands fältjägarregemente.⁵ I ett förhör berättar han att anledningen till avskedet var att han hade mist synen på sitt högra öga. Han fick hädanefter leva sitt liv som enögd.⁶ Två månader senare, närmare bestämt den 23 mars 1839, hade Qvick tillsammans med hustrun, två minderåriga barn och 17 åriga sonen Olov Fredrik, sökt husrum hos en torpare längs med vägen mot Lekhyttan.⁷ Två dagar senare sökte en kopparslagargesäll från Norge, vid namn Per Johan Johansson, nattlogi i samma stuga.⁸ Han hade tagit ut pass i Drammen och reste tillsammans med sin hustru och dotter, med avsikt att söka arbete i landet. Familjerna bekantade sig med varandra i stugan och beslutade för att sammanstråla till Lekhyttans gästgiveri nästkommande dag. När de kom in i värmen på gästgiveriet köpte de mat, och Lars Qvick insisterade på att bjuda gesällen på brännvin. Gästgiveriets ägare hade dock inte någon kännedom om de nyttillkomna besökarna och bad därför en annan man att kontrollera deras medhavda pass. De var inledningsvis inte särskilt samarbetsvilliga till att legitimera sig. Lars Qvick eller sonen Olov Fredrik ska då otrevligt ha svarat mannen: "Det angår dig icke det hörer gästgifwaren till".⁹ Passen var de ändå ålagda att visa upp och när Olov Fredrik uppvisade sitt pass, som påstods tillhöra en Gustaf Wallin vid Värmlands Fältjägarregemente, anades misstanke om att det var förfalskat.

Passkontrollören noterade att passet var utfärdat den 14 januari 1838 och hade utgången datum, samt var giltig för återresa till Värmland och inte till Närke som familjen Qvick avsåg att resa till. Det stod vidare i passet att fältjägare Wallin fick vistas i Fellingsbro fram till nästa årsmöte. Olov Fredrik hävdade bestämt att han var identisk med denne fältjägare. Han fick dessutom medhåll av sin far som menade att passet var äkta. Det är möjligt att Olov Fredrik i själva verket reste under sin tre år äldre brors identitet.¹⁰ Mitt under den pågående argumentationen ryckte Olov Fredrik plötsligt till sig passet, varefter hela sällskapet flydde från gästgiveriet i riktning mot Örebro. Längs vägen ska gesällen

⁴ De två minderåriga barnen omnämns inte med namn. Gissningsvis är det Lars Magnus 9 år och Anna Maria 12 år.

⁵ Vi vet att hans huvudsakliga försörjning var att kastrera eller sko hästar. I början av 1800-talet reste han även som glasförare. En period var han knuten till Liljedals glasbruk. I en skrivelse från pastor Lorentsson i Stavnäs till Edsbergs häradsrätt, berättar han att Lars Qvick, utöver avskedad fältjägare, kallade sig för kursmeden, tyskt låneord för hästläkare. Han omnämns mestadels som kursmed. I rannsakingen står det att han sedan en tid tagit avsked från det militära och reste nu runt "för att söka arbetsförtjänst på resa här i länet". I protokollet anges felaktigt att sonen Olov Fredrik är 15 år.

⁶ Länsstyrelsen i Kopparbergs län. Landskansliet. Förhørsprotokoll. (1823-1836). AI E:1. Kansliförhör 13 juli 1827 i Falun. "Afsked för 5 års sedan för ögat som värkt bort". Detta tyder på att han hade drabbats av någon form av ögonsjukdom. I ett fångpass framkommer det att det var synen på höger öga som hade förlorats.

⁷ Edsbergs häradsrätt. Rannsaking 23 april och 14 juni 1839.

⁸ "Om aftonen den 25 mars uti torparen Lars Nilsson stuga träffat de tilltalade samt Qvicks hustru och 2 övriga barn".

⁹ Edsbergs häradsrätt. Juni 1839. Skrivelse till häradsrätten i Edsberg från gästgivaren Eric Brunström vid Lekhyttan undertecknat den 14 juni 1839. Det var högst sannolikt far och son Qvick som motstrider sig detta eftersom de båda visste om att Olov Fredrik hade med sig ett falskt pass.

¹⁰ Vid kontroll över militärrullan vid Värmlands Fältjägarregemente återfinns en Gustaf Wallin antagen 1836 som rekryt vid andra majorens kompani nummer 32. Han ersatte Carl Wallin som uteblivit. Gällande Olov Fredrik föddes han hösten 1821 och var då rätteligen 17 år, och inte 15 år som omnämns i rannsakingen. Generalmönsterrullor - Värmlands fältjägarregemente (S) 600 (1835-1836) Bild: 160. Gustaf Wallin mönstrade åren 1836, 1837 och 1838. Wallin närvarade vid mönstringen 1839, när Olov Fredrik sommaren 1839 satt frihetsberövad i Örebro, vilket bevisar att Wallin och Olov Fredrik inte är identiska med varandra. Fältjägaren Wallin var frånvarande vid mönstringen 1840 och ersattes. Det är inte uteslutet att Wallin istället är identisk med Olov Fredriks bror Gustav. En Gustav Wallin reste tillsammans med sin hustru Anna Eriksdotter och med Olov Fredrik, system Anna Maria och modern Maria Nilsson när de greps misstänkta för tjuveri och försattes i stadshäktet i Åmål den 25 januari 1842. Sällskapet uppges ha kommit från Näbbol i Stavnäs socken. (Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet EIIIcc:932 (1842) Bild: 520)

Johansson ha hamnat i gräl med Lars Qvick och Olov Fredrik. Troligen uppstod osämjan när Johansson ifrågasatte deras ärlighet, vilket antyder att han var nervös över det sätt på vilket de flytt från gästgiveriet.

Detta är troligen Lekhyttans gästgiveri idag. Här efter den gamla landsvägen i riktning mot Örebro tog sällskapet sin flykt från gästgiveriet. Foto: Christoffer Ek

– "Detta är min dödsstund"

När de kommit en fjärdingsväg¹¹ från Lekhyttan till Brickebacken¹² i Lanna, i närheten av Lekeberga säteri, inleddes ett fysiskt tumult. Gesällen uppgav under förhör hur Olov Fredrik och Lars Qvick plötsligt drog sina knivar. Olov Fredrik utdelade de första huggen, varav ett skar av senor i Johanssons vänstra hand och ledde till känselbortfall. Lars Qvick ville inte vara sämre och utdelade därför knivhugg som träffade målsägandes axel. De utdelade också minst tre slag med sina käppar. Gesällen motades ner i ett vägdike där misshandeln fortsatte. Lars Qvick gav nu flera hugg mot målsägandes huvud. Lyckligtvis resulterade detta endast i en skråma ovanför vänster öga. En dräng från Örebro, som följde efter sällskapet från Lekhyttans gästgiveri, ankom ridande på landsvägen och såg Johansson stående längs vägkanten. Blodig mellan de båda tilltalade såg han gesällen falla omkull till marken. Drängen lade märke till den blodfärgade snön och vågade inte kvarstanna på platsen. Lars Qvick ställde sig sedan mitt i vägen för att förhindra drängens möjlighet att ingripa. Drängen iakttog kvinnor och barn, som tillhörde det båda sällskapet, gående längre fram på landsvägen. Han påkallade hästens uppmärksamhet för att öka farten, varefter Qvick träffades av fimmelstången¹³ och tvingades ned i vägdiket. Ett annat vittne hörde högljudda skrik från landsvägen och såg barn och kvinnor kraftigt upprörda över det inträffade. Gesällen kämpade för sitt liv och lyckades till slut fly över till en gårdsgård där han möttes av torparen som bevittnat överfallet från sitt husfönster. Kraftigt utmattad av blodförlust och dödsångest utbrast han i orden: "Detta är min dödsstund". Han bars sedan in i torparens stuga där hälsotillståndet sågs över.¹⁴

¹¹ En fjärdedels gammal svensk mil = 2 672 meter

¹² Ej att förväxla med det nuvarande bostadsområdet i Örebro med samma namn.

¹³ Fimmelstång är ett baltiskt låneord och ett äldre uttryck för skakel eller skalm som kan förklaras vara det fäste och förgrening som kopplades på dragdjuret till en dragkärra.

¹⁴ Torparen hette Lars Nilsson och var skriven på Sälvens ägor i Hidinge socken. Hans son Jacob bevittnade också misshandeln när han högg ved. Hidinge (T) AI:11 (1836-1840) Bild: 79 Sida: 75.

Lars Qvick och sonen Olov Fredrik hade under tiden avlägsnat sig från platsen och nu tog fjärdingsmannen och några vittnen upp jakten efter dem. Med hjälp av fotspåren i snön greps Olov Fredrik och kort därefter även Lars Qvick. De införpassades samma dag av länsman Hoff till slottshäktet i Örebro, båda tilltalade för "våld på allmän väg", och gällande förfalskningsbrott. Gesällen Johansson sändes till Örebros lasarett på Storgatan 31 där han vårdades för sina skador. Han återhämtade sig och skrevs ut den 14 april och fick påskrivet pass att resa vidare och finna sig laga försvar.¹⁵ Lars Qvicks hustru Maria och deras två yngre barn hänvisades att återsändas tillbaka till Värmland. Hennes uppmaning om att lämna länet efterföljdes inte eftersom hon senare greps i trakterna kring Örebro den 13 april, nu ensam med fyra barn och svärdottern Sara Maria Israelsdotter.¹⁶ Maria och barnen införpassades av länsman till slottshäktet i Örebro¹⁷ där Kungliga befallningshavande meddelade landskansliet i Värmland att Maria och barnen med fångtransport skulle sändas till Karlstad samma dag.¹⁸ Hon, svärdottern och barnen ankom till häktet i Karlstad två dagar senare där kansliförhör väntade. Efter elva dagar i förvar återsändes Maria och barnen till Stavnäs.¹⁹ Israelsdotter återsändes istället tillbaka till Örebro i maj.²⁰

Rättegången mot Lars Qvick och sonen Olof Fredrik ägde rum vid Edsbergs häradsrätt och fördelades på tre dagar.²¹ Före rättegången kallades Lars Qvick och sonen in för ett inledande kansliförhör.²² De båda tilltalade nekade till att de utfört våldsam handling mot gesällen, men medgav att de rest i sällskap med honom till och från Lekhyttan. De menade på att gesällen under alkoholpåverkan möjligen fallit omkull och förorsakat dessa skador på sig själv med egen kniv. Nämndemannen lade fram tre stycken "slitna, smala knivar" som påträffades vid brottsplatsen och rätten menade att bevisningen styrkte att samtliga knivar tillhört Lars Qvick och Olov Fredrik. Ett vittne hade dessutom lagt märke till att Olov Fredrik burit en fällkniv i en slida hängandes intill höften, som väl liknade en av dessa knivar som presenterades i rätten.

Under den första rättegångsdagen angav Lars Qvick felaktiga uppgifter och påstod sig född år 1778 i Stavnäs socken. Olov Fredrik berättade att han också vara född på samma plats där han försörjt sig genom arbete i grannskapet och var ständigt på resande fot tillsammans med sin far. De båda tilltalade förnekade att de någonsin tidigare varit åtalade för något brott.

Sanningen skulle komma ikapp eftersom rätten inför den andra rättegångsdagen sökt vidare upplysningar om de båda tilltalade. En skrivelse inkom till Värmlands landskansli i början av maj månad²³ och sockenprästen i Stavnäs fick i uppdrag att nedteckna det han kände till om de båda tilltalade. Prästen lyfte i sin skrivelse fram att Lars Qvick rätteligen var född i Skåne och alltid "fört en kringvandrande lefnad". Varken Lars Qvick eller sonen Olov Fredrik hade

¹⁵ Länsfängelset i Örebro (T) D3A:23 (1839-1840) Bild: 390

¹⁶ Sara Maria Israelsdotter sammanlevde med Olov Fredrik Qvick och fick med denne flera barn.

¹⁷ Länsfängelset i Örebro (T) D3A:23 (1839-1840) Bild: 410

¹⁸ Värmlands landskansli B I: 18 Brevväxling mellan Kungliga befallningshavande i Örebro och Karlstad. Skrivelsen avsändes 13 april och mottogs i Karlstad 20 april.

¹⁹ Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet EIIIcc:832 (1839) Bild: 1850 Maria Nilsdotter ankom till häktet i Karlstad 15/4 april. Enligt fångrullan med tre barn istället för fyra som hon uppges haft med sig före transporten i Örebro. Hon och barnen återsändes 25 april till sin hemort.

²⁰ Karlstads fångvårdsanstalt DIII fa: 5. Sara Maria Israelsdotter ankom till häktet i Karlstad 15 april för kringstrykande. Vidare upplysningar eftersöktes men utan resultat, varför beslut togs att hon skulle sändas tillbaka till Örebro den 17 maj.

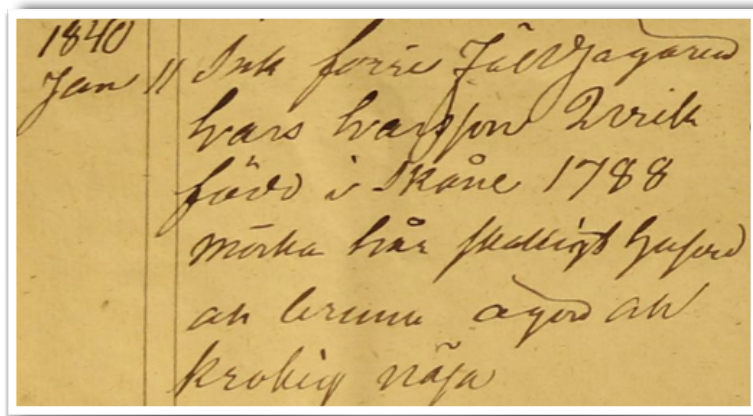
²¹ 24 april, 14 juni samt kompletterande förhör den 2 oktober efter uppmaning av hovrätten.

²² Länsfängelset i Örebro (T) D3A:23 (1839-1840) Bild: 380. Enligt fångrullan hölls kansliförhöret 12/4.

²³ Värmlands landskansli B I: 18.

varit kyrkskrivna i socknen eller betalat någon skatt till den svenska staten. Han slog hål på far och sons påståenden att de aldrig tidigare varit misstänkta för brott och det framgår tydligt i pastorns skrivelse att han inte hade något förtroende för familjen, och han benämner dem som "lösdrifvare".²⁴

Flera vittnen kallades in för att höras.²⁵ Var och en avkunnade dem vittnesed och delgav inför rätten snarlika berättelser om hur Lars Qvick och sonen Olov Fredrik utsatt gesällen för kraftigt övervåld. Häradsrätten fann både far och son skyldiga till de samtliga åtalpunkter de stod anklagade för och ärendet skickades, som brukligt var vid fall som detta, för prövning till Svea hovrätt. Under tiden hölls de fortsatt häktade. Två månader senare blev målet återförvisat, vilket innebar att hovrätten ansåg rannsakingen bristfällig och skulle omprövas av häradsrätten på nytt. Lars Qvick och sonen fick ovilligt åter transporteras med fångbevakning till rättens lokaler i Edsberg för ytterligare kompletterande förhör den 2 oktober. Trots att de suttit frihetsberövade i en av slottshäktets arrestceller i nära ett halvår, reagerade rätten på att de fortsatt förnekade det våld de åtalades för. I protokollet beskrivs hur de med "fräckhet" nekade till anklagelserna. Nu menade far och son att de inte ens befunnit sig på samma landsväg när överfallet på gesällen inträffade. Lars Qvick hävdar nu att han inte kände till att sonens pass var förfalskat. När rättegångsdagen var över sändes de båda tilltalade tillbaka till Örebro slottshäkte. Under tiden färdigslipade notarien på de skriftliga protokollen som sedan sändes vidare till hovrätten. Nu var det bara att invänta domen, vilken avkunnades den 27 oktober. De båda dömdes till att mista äran och böter för förfalskningsbrott, samt begagnande av kniv under slagsmål. Med anledning av att de båda dömda inte kunde utbetala bötessumman, omvandlades straffpåföljden istället till landets strängaste straff med 28 dagars fängelse på vatten och bröd.²⁶ Efter avtjänat straff förklarades de båda som försvarslösa. Den 7 januari mottog landshövdingen i Karlstad en skrivelse från Örebro att en fångtransport med Lars Qvick nu var planerad.²⁷ Han släpptes ur slottshäktet och transporterades den 9 januari 1840 till konungens befallningshavande i Karlstad.²⁸

Lars Holmström Qvick när han skrevs in i fångrullan den 11 januari 1840 i Karlstads häkte. Detta kan vara det sista skriftliga spåret av honom vid liv. Källa: JK 1840 EIIIcc:880. Foto: Arkiv Digital.

²⁴ Edsbergs häradsrätt A1:a 38. 1839. Skrivelse till häradsrätten av pastor N.Lorentzon i Stavnäs den 21 maj 1839.

²⁵ Flera vittnen hördes, däribland kronofjärdingsman Petter Abrahamsson, soldaten Lars Sällman, torparen Lars Nilsson och sonen Jacob Larsson samt Petter i Smedstorp.

²⁶ Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet EIIIcc:830 (1839). Fångrullan i november 1839 för Örebro slottshäkte.

²⁷ Värmlands Landskansli B I: 19. Diarier över skrivelser från Kungliga Majestät ämbetsmyndigheter samt ämbets- och tjänstemän. KB i Örebro avsände brevet 31 december och mottogs i Karlstad 7 januari.

²⁸ Länsfängelset i Örebro (T) D3A:23 (1839-1840) Bild: 1180

Det var en kraftigt utmattad 58 åring som ankom till Karlstad när han och sonen skrevs in i stadens häkte den 11 januari. De närmare tio månaderna på Örebro slott, och en ensidig kost på vatten och bröd, hade påverkat hans hälsa negativt. Den bristfälliga kosten och nästintill helt avsaknaden av salter och mineraler i kroppen innebar en direkt livsfara. Han beskrivs nu nästan som helt skallig på huvudet och de båda kallades in på kansliförhör den 14 januari.²⁹

Vart Lars Qvick tog vägen efter frigivningen ut ur Karlstads kronohäkte den 15 januari 1840 är inte känt – för här försvinner han levande ur de skriftliga källorna. Troligtvis återvände han hem till Stavnäs socken där han återsåg sin hustru och barn. Han sista tid i livet är lite av ett mysterium. På internet har året 1845 blivit hans "officiella" dödsår. Denna källa bygger troligtvis på vad dottern Karolina uppgav när hon satt inspärrad på centralfängelset på Norrmalm i Stockholm.³⁰ Detta påstående kan helt avfärdas, dels för att hans dödsnotis mig veterligen inte är känd, och för att andra källor pekar på något helt annat. Efter hans frigivning ur Karlstads häkte kan det konstateras att han inte hade långt kvar att leva. Han reser i alla fall inte tillsammans med familjen. Han närvarade inte på marknaden i Filipstad i september 1842. Hustrun Maria Nilsdotter reste i sällskap med ynglingarna Karl Fredrik, Jan Petter och Johanna Karolina Israelsdotter när de greps misstänkta för stöld under den andra marknadsdagen, och sattes in på Filipstads stadshäkte. Karl Fredrik och Jan Petter hade befunnit sig vid "postiljonen Anderssons gård". Vid denna gård bodde en änka som uppgav att hon blivit av med en butelj³¹ med brännvin. När Karl Fredriks greps av vakten på torget i Filipstad påstod ett vittne att han bar samma butelj brännvin som stulits. Han ska dessutom vid gripandet kastat ifrån sig klädesplagg som påståtts stulits.

Rådhusrätten fann inte Karl Fredrik eller Jan Petter skyldiga till stöld utan friade dem från allt ansvar. Maria Nilsdotter var vid marknaden kraftigt berusad och utpekades av ett vittne ha burit ett "gammalt slitet kläde", vilken tillhörde en annan kvinna som uppges blivit bestulen av klädesplagget samma eftermiddag. Maria fälldes inte för stölden men dömdes likväl för "fylleri under marknad". Hon uppgav i förhör sig som hustru vilket pekar på att Lars Qvick var fortsatt i livet.^{32 33 34} Flera av barnen berättade inför fångpastorn att han avled 1842.^{35 36} När sonen Olov Fredrik ställdes inför rätta sommaren 1843 så anges fadern som avliden. Sockenstämman i Stavnäs delgav han bortgången när de höll sammanträde i december 1843.

²⁹ Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet EIIIcc:880 (1840) Bild: 1750. Lars Larsson Qvicks utseende beskrivs följande: "mörka hår, skalligt huvud och bruna ögon ock krokig näsa".

³⁰ Centralfängelset på Norrmalms kyrkoarkiv (A, AB) Ala:4 (1847-1849) Bild: 113 Sida: 57 Att han dog så sent som 1845 är inte troligt. Dessutom anger hon i förhör i Karlstad 1848, istället att fadern avled 1842.

³¹ Butelj, från franskan bouteille, är ordet för en glasflaska som ofta inrymde alkoholhaltiga drycker i äldre tid. Det är även en äldre svensk måttenhet avsedd för dryckesvaror.

³² Filipstads rådhusrätt och magistrats arkiv Ala:53. 20/9-1842. Maria Nilsdotter närvarade på marknaden i sällskap med Karl Fredrik, Johanna Karolina Israelsdotter och ynglingen Jan Petter Jansson/Pettersson. Hon anges som hustru och inte änka, vilket öppnar för att Lars Qvick var fortsatt i livet 20/9 1842. Man kan därför placera Lars Qvick som avliden någon gång efter den 20 september fram till årsskiftet.

³³ Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet EIIIcc:924 (1842) Bild: 2230 Togs in på stadshäktet i Filipstad den 14 september 1842. "Hustrun Maja Nilsdotter från Näbbohl":

³⁴ Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet EIIIcc:924 (1842) Bild: 1400 Togs in den 21 september 1842 på häktet i Karlstad.

³⁵ Fångvårdsanstalten i Karlstad (S) AIII:1 (1847-1850) Bild: 38 Sida: 32 Olof Larsson Qvick, Anna Maja Qvick och Carolina Qvick.

³⁶ Länsfängelset i Örebro (T) D3B:1 (1844-1845) Bild: 1080 Sida: 90 Lars Magnus Larsson Qvick uppger 1848 i Örebro att "fadern djurläkaren dog för sex år sedan".

När dottern Anna Maria satt två år frihetsberövad på spinnhuset i Göteborg nämner hon att fadern dog 1834 i Stavnäs, vilket troligtvis är en felskrivning av prästen som vänt på siffrorna och egentligen menade 1843.³⁷ Olov Fredrik och Karolina nämner i förhör i Falun att han avled 1842 i By socken i Värmland.³⁸ Sonen Lars Magnus menar vid ett tillfälle att fadern dog redan 1841.³⁹ 40 Det kan heller inte uteslutas att han dog i grannlandet Norge. Utifrån de källor som finns tillgängliga återstår inget annat än att göra en kvalificerad gissning. Eftersom den sista pusselbiten fattas, nämligen hans dödsnotis, vill jag framföra hypotesen att han avled under hösten eller vintern 1842. Säkert är i alla fall att han inte var i livet längre än till sommaren 1843.

Denna berättelse belyser vikten av att bära med sig ett giltigt pass under sina resor och när man besökte ett gästgiveri under 1800-talets först hälft. Om ägaren inte kände igen gästen krävdes det att man kunde styrka sin identitet. Familjen Qvick tycks dessutom inte haft några svårigheter att socialisera sig med människor utanför den egna gruppen, åtminstone inte till en början. Innan de anlände till gästgiveriet hade de fått övernatta några nätter hos en lokal torpare, och det faktum att de slog följe med den norske gesällens familj antyder att de gjorde ett gott intryck på sin omgivning. Resandefolkets historia behöver inte ses som svartvit. Att de inte alltid går att återfinna i den traditionella släktforskningen, bland husförhörlängder och födelseböcker, innebär inte per automatik att de levde helt avskilda från den övriga befolkningen. Tvärtom visar detta exempel att de umgicks och kom i kontakt med människor utanför den egna gruppen.

Skribentens presentation av sig själv

För sju år sedan fick jag veta att jag har resandebakgrund, något jag tidigare var helt ovetande om. Sedan dess har jag lagt ner mycket tid på att lära mig om resandefolkets historia, ett arbete som har varit både lärorikt och berörande.

Det är främst släktgrenen Holmström-Qvick jag har fokuserat extra mycket på. Men som jag tidigt fick erfara i min resandeforskning, går släkter ofta in i varandra, med gemensam bakgrund. Det är därför i praktiken omöjligt att hålla sig "isolerad" till en enda gren.

Förhoppningsvis kommer jag kunna dela med mig mer av vad jag funnit i min forskning längre fram.

Avslutningsvis vill jag rikta ett stort, stort tack till Sebastian Casinge, som alltid funnits där som stöd och bollplank under min resa.

Christoffer Ek

³⁷ Göteborgs kronospinnhus (O) DIIId:1 (1838-1880) Bild: 48 Sida: 43. Inte bara dödsåret tycks vara felskrivet, även att Lars kallas med det felaktiga patronymikonet Olofsson.

³⁸ Kriminalvårdsanstalten i Falun (W) D2ba:1 (1847-1849) Bild: 65 Sida: 54

³⁹ Fångvårdsanstalten i Karlstad (S) AIII:1 (1847-1850) Bild: 134 Sida: 128

⁴⁰ Fångvårdsanstalten i Karlstad (S) DIIIda:2 (1852-1853) Bild: 38

Tema: Minoritetserkännandet 25 år

Del 3 - Resandekulturen som nationell minoritetskultur

Kulturer som skiljer sig från den svenska ses ofta som spännande och länge har vi svenskar gett oss ut i vida världen. Vi fascineras av och anammar kulturella företeelser som exempelvis kläder, danser, musik och mat från andra delar av världen. Men vad är egentligen kultur? Begreppet kultur inrymmer så många saker att det inte går att beskriva med enkelhet. Men för våra nationella minoriteter är kulturen en av de grundläggande essenser som gör dem till just nationella minoriteter. I denna text tänkte jag fokusera på hur minoriteten romers kultur karakteriseras genom att ge exempel och titta närmre på dem.

Sedan länge har vi i Sverige matats med en föreställning om minoriteten romer består av människor i färgstarka kläder, med annorlunda sedvänjor och traditioner, maträtter, musikstilar, danser och mycket annat. De skiljer sig på många plan tvärt från "det svenska". Ju mer annorlunda det är i förhållande till "det svenska" desto mer genuint romskt tycks det vara. I vart fall har vi stegvis blivit övertygade att tro så. Romanifolk värderas än idag utifrån en slags exotism som man ägnade sig åt inom andra område fram till början av 1900-talet, men sedan slutade med. För omkring etthundra år sedan gick man vidare till det moderna tänkandet. Förutom när det kommer till romanifolk. När det rör dem så har man generellt sett inte kunnat frigöra sig från den gamla tidens exotism. Sedan länge har man reducerat romanifolk till romantiserade bilder eller museala föremål inom litteratur, konst och etnografiska samlingar. Romanifolk är avskilda från det övriga samhället i såväl dåtid som nutid. Tonviken ligger på det som uppfattas som annorlunda, spännande och pittoreskt.

Jag tänker här blicka tillbaka över de senaste 25 åren. Då närmare bestämt på hur och i vilken omfattning resandekulturen har fått utrymme i sammanhang som rör den nationella minoriteten romer. Som en del av mitt arbete både följer jag och deltar i på olika sätt runt satsningar som görs om och för minoriteten romer. Enligt min uppfattning får synliggörandet av minoriteten romer idag främst spridning genom public service-bolagens produktioner, myndigheters uppdrag och hemsidor samt via tidningar och sociala media. Vad är det då som lyfts fram som "romskt"? Jo, det är alltifrån kläder till seder och traditioner, högtider, tabun, mat, danser och musik. Som regel får de resande endast väldigt lite utrymme att synas, många gånger får man inte något alls.

Detta tycker åtminstone jag är märkligt. Att resandegruppen fortfarande existerar som en minoritetsgrupp, som har behållit åtminstone delar av sitt språk och kultur, efter ett halvt årtusende i landet, det borde ses som unikt. Ur ett demokratiskt perspektiv är det än märkligare. För resandegruppen borde dessutom den största enskilda gruppen inom minoriteten romer. Fast sett ur exotismens perspektiv framstår resande inte som lika främmande som landets övriga romska grupper. Anledningen till det är självskriften. De har helt enkelt sina historiska rötter i andra länder och en i förhållande till de resande en mycket kort historia i landet. Kulturellt sett har världens många olika romska grupper historiskt utvecklats på olika sätt i de länder man har levt.

Många gånger har andra frågat mig hur resandekulturen kan definieras och det är nog faktiskt en av de svåraste frågorna jag har fått. För vad inryms egentligen i begreppet kultur? Hur skiljer man mellan majoritets- och minoritetskultur? När minoritetskulturen ska beskrivas så landar det i att man tar avstamp i majoritetskulturen

och fokuserar på vilka företeelser som skiljer sig dem. För hur skulle det vara om våra kulturellt betingade företeelser inte skulle skilja sig något nämnvärt eller alls från majoritetskulturen? Kan det då anses vara en del av en minoritetskultur? Eller kan kulturella företeelse var både majoritets- och minoritetskultur på en och samma gång? Sådana frågor är, i vart fall för mig, komplexa och genom åren har de åsamkat mig många timmars grubblerier. Tyvärr har jag än idag inte kommit fram till något bra svar.

Vart man idag än vänder sig så är det tal om AI Därför tog jag här tillfället i akt att försöka bekanta mig med en sådan och be den definiera vad kultur respektive minoritetskultur är. Då såväl generellt som i en svensk kontext. Svaren blev följande:

Kultur

Kultur kan förstås som det samlade mönstret av kunskap, värderingar, normer, traditioner, språk, symboler, vanor, konstformer och sociala praktiker som en grupp människor delar och för vidare mellan generationer. Det är både något materiellt (musik, litteratur, mat, byggnader) och immateriellt (tankar, världsbild, sätt att kommunicera). Kultur är alltså det som ger människor en känsla av identitet och sammanhang.

Minoritetskultur

En minoritetskultur är en kultur som utvecklas och upprätthålls av en minoritetsgrupp inom ett större samhälle. Den skiljer sig från majoritetskulturen genom språk, religion, traditioner eller andra kulturella uttryck. Minoritetskulturer kan vara nationella, etniska eller språkliga och bär ofta på en historia av att bevara sina särdrag trots tryck från en dominerande kultur. De är viktiga för mångfald och för individers möjlighet att identifiera sig med sitt ursprung.

Kultur i svensk kontext

I Sverige används ofta en bred kulturdefinition: kultur är människors sätt att leva och uttrycka sig. Regeringen och myndigheter (t.ex. Kulturrådet) betonar att kultur omfattar både konst och kulturarv (teater, musik, litteratur, museer, byggnader, traditioner) och vardagskultur (språk, värderingar, normer, livsstil). Kultur ses alltså som en del av både individens och samhällets identitet.

Minoritetskultur i svensk kontext

En minoritetskultur i Sverige syftar därför ofta på den kulturella identitet, historia, språk och traditioner som dessa grupper bevarar och utvecklar. Staten har ett särskilt ansvar att skydda och främja dessa kulturer, eftersom de är en del av Sveriges gemensamma kulturarv.

När jag läser de sista orden – *Sveriges gemensamma kulturarv* – så kommer jag att tänka på det som heter immateriellt kulturarv, som AI beskriver såhär:

Immateriellt kulturarv

Immateriellt kulturarv avser levande traditioner, uttryck och kunskaper som människor för vidare mellan generationer, snarare än fysiska föremål eller byggnader. Det är alltså de icke-materiella delar av kulturen som formar människors identitet och samhörighet.

Enligt UNESCO:s konvention (2003) omfattar immateriellt kulturarv bland annat:

- *Språk och muntliga traditioner – berättelser, sagor, visor, ordspråk, dialekter.*
- *Sociala seder, ritualer och högtider – t.ex. bröllopstraditioner, julfirande, midsommar.*
- *Kunskap och sedvänjor kring natur och universum – exempelvis folklig läkekonst, fiske- och jordbruksmetoder.*
- *Traditionella hantverk – tekniker och färdigheter som förs vidare genom praktik och lärande.*
- *Musik, dans och scenkonst – folkmusik, danser, teaterformer med lång kontinuitet.*

I och med minoritetserkännandet ratificerade Sverige Europarådets ramkonvention och tog därmed på sig en skyldighet att se till så att de nationella minoriteternas kulturer ska kunna existera i framtiden. UNESCO:s konvention om tryggheten av det immateriella kulturarvet antogs 2011. Därutöver finns det en minoritetslagstiftning och en del annat som på olika sätt rör de nationella minoriteternas kulturer.

Ett genomgående bekymmer är att man vanligtvis också talar om kultur i singular, som om det vore en kultur. Istället borde man givetvis tala om kulturer, i plural, för det är just så det ser ut i verkligheten. I vart fall när det kommer till minoriteten romer. För när det kommer till frågan om romsk kultur, i singular, så ratas kvickt det som inte är särskilt annorlunda. Det som inte passar in i den stereotypa föreställningen eller illusionen av den "äktaste zigenaren". Kort och gott bygger hela tolkningsmodellen på ett slags annorlundahetsideal. Att sätta sökljuset på sådant som förenar folk och kulturer, eller tala om likheter eller seder och traditioner man delar med andra, det finns det inget intresse av. Det ska vara annorlunda för att vara intressant och "romskt". Att romska grupper har kulturella likheter och skillnader är inte konstigare än att andra folkgrupper också har sådana.

Men när det kommer till sammanhang som rör den nationella minoriteten romer generellt så blir det ofta väldigt snurrigt och abstrakt. För den oinsatte blir allt tal om olika grupper och deras kulturer, för att inte nämna språkliga varieteter eller dialekter, fullständigt obegripligt. Det grundläggande bekymret är att den nationella minoriteten romer i Sverige är en politisk konstruktion. I minoritetserkännandet bakades en rad grupper som har ett avlägset gemensamt ursprung och vissa likhetsdrag ihop. Eventuella skillnader och historisk förankring i det svenska kulturarvet tog man inte hänsyn till.

Romanifolk i en historisk svensk kontext

Fram till 1960-talet utgjorde resandegruppen omkring 95 % av landets romska population. Under 1800-talets sista trettio år kom ett fåtal valakisk-romska familjer till Sverige vid olika tidpunkter och fram till första världskriget år 1914 reste de mellan olika länder och vistades bara tidvis i Sverige. I samband med krigsutbrottet förbjöds "utländska zigenare" att komma in i landet. Resultatet blev att de några få valakisk-

romska familjer blev fast här i landet. I samma period fanns det även några få familjer och enskilda individer av finska romanifolk, *kaale*, i de nordligaste delarna av landet. Flera av dem levde med en partner ur resandegruppen. I övrigt fanns det inga andra romska grupper i Sverige förrän på 1960-talet.

Kulturellt skiljde sig de resande och valakiska romanifolk påtagligt. Det fanns förstås också kulturella skillnader mellan de resande och finska romanifolk, men då var de inte lika påtagliga som idag. De båda grupperna har trots allt ursprung i ett gemensamt genealogiskt, språkligt och kulturellt sammanhang. Men i århundraden har de resande uteslutande präglats av allt som inryms i "det svenska". Den svenska statskyrkas lutheranska tro och präster, landets lagar och regelverk, växtlighet och grödor och klimat har liksom individens interaktioner med allmogebefolkningen och minoritetsgrupper – vars traditioner, sedvänjor, folktro och kostvanor också skiftade i olika landsdelar – påverkat resandegruppen kulturellt. Varför är inte detta allmän kunskap? De resande har ju funnits så otroligt länge i landet.

Etnologiprofessorn Magnus Berg har i sin bok *Romanen och Tattaren, Bilden av resandefolket i svensk skönlitteratur 1842 till 2018* (2021) visat hur skönlitteraturen från 1800-talet och framåt bidrog till att tillskriva de resande en rad negativa egenskaper och karaktärsdrag. De blev den direkta motsatsen till det hederliga och rejäla, laglydiga och ljuslagda svenska folket. Likt en flerstegsraket följdes denna slags fabricering upp av rasbiologins teser, som definierade "tattare" som "blandras". Det farliga och dåliga blev kopplat till en asocialitet som nu ansågs ligga i blodet och vara ärftlig. Det slutliga steget blev 50-talets etnicitets förnekelse, med Adam Heymowski i täten. Hans budskap var klart och tydligt – "tattare" finns inte som etnisk grupp. Han menade att resandegruppen var en social grupp. En som sedan länge hade utmålats som asociala och samhällsfarliga människor. Denna tolkning var ledande under årtionden, men sedan blev de resande plötsligt en del av en nationell minoritet. Fast då inte som en egen, som de blev i Norge, utan tillsammans med fyra de "zigenska" grupperna s.k. svenska romer, finska romer, utomnordiska romer och nytillkomna romer. Frågan är hur en kultur som hör till en grupp som i årtionden klassificerades som en social grupp kan passa in i ett minoritetssammanhang?

Jag vänder mig än en gång till AI för att be den att beskriva den nationella minoriteten romers delaktighet i svenskt kulturarv. Instruktionerna den får är att beakta minoriteten romers inre mångfald, med olika grupper, språkliga varieteter och dokumenterad existens i landet. Ytterligare instruerar jag AI att gå igenom de utredningar och juridiska dokument som ligger till grund för själva minoritetserkännandet. Svaret jag får blir följande:

Romer – kulturarv i Sverige

- *Språk: svensk romani (resandefolkets språkvarietet), som har talats i Sverige sedan 1500-talet. Språket är nära sammanflätat med svenskan och har lämnat spår i dialekter och ordbruk.*
- *Muntlig tradition: sagor, visor, ramsor, ordspråk och berättelser som förts vidare inom resandefolket.*
- *Musik: visor och sånger med drag från både romsk tradition och svensk folkmusik.*

- *Berättar- och sångtradition: exempelvis resandefolkets ballader och historier, som levtt i muntlig form genom generationerna.*
- *Hantverk och yrken: historiskt smide, korgmakeri, hästhandel och kringresande småhandel.*
- *Socialt kulturarv: resandefolkets starka släktband och gemenskap, som prägladt livsform och traditioner i Sverige i flera hundra år.*
- *Historia: resandefolkets närvaro i Sverige från 1500-talet och framåt, inklusive deras bidrag till lokalsamhällen, men också erfarenheter av diskriminering, registreringar och förföljelse.*

Heureka! AI anger på direkten att de resande har en central särställning när det kommer till minoriteten romers delaktighet i Sveriges *gemensamma kulturarv*. Tydligt är att AI inte är påverkad av de narrativ och illusioner som vi så länge har bländats av. AI ser det självklara. AI behöver inte vara politisk korrekt eller rädd för att kränka någon. Svaret är glasklart för att ingen annan romsk grupp än de resande som passar in i detta historiska sammanhang. När man frågar människor så svarar de istället precis tvärtemot. Varför? Det är en bra fråga!

Folklorism och kultur

I slutet av 1800-talet frågade sig tidningsskribenter om de valakiska-romska familjerna verkligen var "zigenare". Då för att de var så olika våra inhemska "zigenare", dvs. de resande. En av de valakisk-romska familjernas försörjningar var att uppträda med dansnummer iklädda utländska dräkter och färgsprakande klänningar. Allt ackompanjerades av toner som var främmande för publiken. Konceptet sålde som smör i solen. Föreställningarna fylldes med en fascinerad svensk publik. Showernas innehåll misstogs för att vara en uppvisning av deras genuina "zigenska" kultur och de skönmålades som frihetsälskande "äktta zigenare". I själva verket var det mestadels frågan om en slags zigenarromantik. Genom uppmärksamhet i tidningar, samhällsdebatt och inte minst genom *Katitzi*-böckerna, som också blev till TV-produktion, etsade sig illusionen av den "äktta zigenaren" fast i det svenska folkets medvetande. Idag fortsätter man att reproducera en bild av minoriteten romer som i mångt och mycket speglar denna.

Den nationella minoriteten romer framställs med andra ord än idag utifrån en kliché. En som under årtionden byggde på den valakisk-romska gruppens situation och försörjning i Sverige. I själva verket är det en illusion som bygger på fördomar och förenklade bilder som är utsprungna ur essentialism och folklorism. Alltså stereotypisering. Eller andrafiering, där minoriteten romer uteslutande beskrivs som "de", som främmande och avvikande, i ett underordnat förhållande till "oss". Då istället för att sätta dem som en del av ett mångfacetterat samhälle.

I mediaproduktioner och framträdanden där romska kulturer får utrymme att synas läggs fokus på det som är främmande och exotiskt i jämförelse med det svenska. Ju mer annorlunda, ju mer "romskt" är den logiska följden. På TV har vi under senare år kunnat se många olika program med fokus på minoriteten romer. För några år sedan arbetade jag själv med ett av dem och min målsättning var initialt att försöka motverka fördomar genom att bryta stereotyper. Idén föll inte i god jord. Det primära intresset låg i att fånga TV-publik med klatschig underhållning.

Resande i TV-produktioner

Under senare år har vi trots allt kunnat se resande i några program och serier. Felizia Sandberg hjälper folk att komma på rätt kant i livet genom fotbollen. Lorens Ottosson som ifjol tog SM-guld i 75-kilosklassen för amatörboxare åker med Rickard Jansson till Storbritannien. Där möter de fadern och tränaren till tidigare världsmästaren i tungviktsboxning, Tyson "Gypsy King" Fury. Raymond Johansson jagar drömmen att bli MMA-proffs. Båda var också med Barbi Jakowicz programserie om sport och mat. Därutöver finns det ett par program med resande som lagar "romsk mat". På det stora hela är det inte särskilt många som inkluderar resandegruppen, är på svensk romani eller som har fokus på resandekulturen. Med tanke på resandegruppens storlek och långa historia i landet är det egentligen ofattbart.

SVT:s minoritetsredaktions produktioner ska vara på minst 51% minoritetsspråk. För svensk romani är det svårt för SVT att hitta kunniga talare, översättare och inläsare till produktioner med romanitalande programledare och gäster. Inläsning på svensk romani verkar man ha löst med AI. Det talade språket är oförståeligt och låter som en robot som bryter på finska, vilket är väldigt långt från hur svensk romani talas. Samtidigt låter det förmodligen som klippt och skuret efter den essentialistiska bilden av minoriteten romer. PS-bolagens brist på flexibilitet är en konsekvens av deras avtal med externa översättningsbyråer, som uppenbarligen saknar kompetens att översätta med kvalitativa och förståeliga resultat. Därför är deras händer bundna. Åtminstone har man påstått det. Om man med programmen föreställer sig att göra upp med stereotyper om romanifolk vet jag inte. Förhoppningsvis är det en målsättning, men tyvärr landar ofta det hela istället precis tvärtemot i att stereotyper kultiveras.

Serier på TV

Två sådana programserier är *Typiskt romer* och *Hur snatchar man 50.000 av en rom?* med Louie Marti. *Typiskt romer* ligger på UR-play och är rubricerat som allmänbildande samhällskunskap. Serien är framtagen i ett bildande syfte, men ändå sprängfylld med stereotypisering. I första avsnittet av de totalt sex framgår det i så kallade "explainers" att minoriteten romer består av olika grupper och att det finns olika varieteter av romani. I båda fallen ges exempel. Detta är lysande och relevant, men i övrigt misslyckas man med tydligheten. Det framgår sällan vilka romska grupper som berörs av de tabun, seder, traditioner och kulturella uttryck och annat som syns i programmet. Louie talar utifrån sig själv och det han säger bör förstås i ljuset av hans kalderasha-romska bakgrund.

Brobyggaren Rafael Szoppe är romsk brobyggare i Stockholms stad och med som expert i programmet. Han berättar att de första romerna kom till Sverige på 1500-talet och de är resandegruppen. Idag är de assimilerade språkligt och kulturellt, säger han. Själv har han bakgrund i lovari-gruppen, som liksom kalderasha-gruppen ingår i ett större valakisk-romskt sammanhang. Under tiden han talar om romer i den svenska historien visas gamla filmklipp från andra länder. Halvnakna smutsiga ungar och smutsiga vuxna är filmade i och runt enkla skjul som ser ut att vara byggda av papper och plåt. Och så syns hästdragna vagnar som är nedklottrade med stora röda bokstäver. Orden är på spanska. Det är alltså bilder på människor som inte har något som helst med

ett svenskt sammanhang att göra. Fast de passar självklart in i de folkloristiska och djupt rotade föreställningarna "äktä zigenare". För man kan väl ändå inte visa bilder av assimilerade resande?

Påståendet om att resandegruppen är assimilerad kommer ofta haglande från både majoriteten och individer med bakgrund i andra romska grupper. Det finns många resande som inte talar romani idag. Det finns också många som kanske kan tänkas ha förlorat sin kultur. Det kan förstås uppfattas som assimilation. Men det är direkt fel att påstå att hela gruppen är assimilerad. Istället rör det sig om att resandekulturen har utvecklats eller ackulturerats under inflytande av den svenska majoritetskulturen under väldigt lång tid. För den utomstående kan det rentav bli omöjligt att utläsa de ibland hårfina skillnaderna mellan resande och majoritetssvenskar. I synnerhet när man kommer utifrån och är präglad av andra kulturer än den svenska.

Kopplingen till Östeuropa och andra länder

Louies far Daniel berättar att de var romer från Östeuropa som flydde till Spanien efter andra världskriget. Tidigare har det framgått att de är del av de kalderasha-romska gruppen. Detta innebär att den romska kultur som får utrymme är den egna kulturen, en kalderasha-romsk kultur som har fått spanska influenser. Detta är förstås något annat än romska kulturer generellt.

Tittarna får veta att en romsk bröllopstradition är att ge brudparet bröd och salt. Så gör man varken i Sverige eller i Spanien. Så det låter förstås exotiskt för oss i Sverige. Fast egentligen är det inte alls något unikt romskt. Så gör man i stort sett över hela Östeuropa och även i judisk tradition ingår bröd och salt i bröllopsceremonier. Symboliken är att det ska ge fruktbarhet, välstånd och lycka för de nygifta. I västeuropeisk tradition kastar man historiskt vete, korn eller havre på brudparet, men på 1900-talet blev det vanligare med ris. Eftersom det inte odlades i Sverige ansågs det som exotiskt och mer exklusivt.

Östeuropeiska traditioner som romska

Att lyfta östeuropeiska traditioner som romska har blivit ett mycket vanligt fenomen i Sverige. På ISOF.se publicerades år 2020 en text om den romska högtiden *Vasilica*. Efter en uppdatering 2023 står det istället att högtiden firas "*bland romer från Balkan*".¹ För egentligen handlar det om den serbisk-ortodoxa högtiden *Praznik Svetog Vasilije Velikog* som firas den 13 januari. Samma dag infaller också *Pravoslavna Nova Godina* (Ortodoxa nyåret) enligt den julianska kalendern. Det traditionella runda brytbrödet *pogača* med sitt inbakade lyckomynt äts då. Det är också en allmän tradition hos ortodoxa kristna på Balkan och inte heller det minsta typiskt för romer, trots att det har framställts så. Att människor som migrerar tar med sina traditioner och maträtter är varken unikt eller uppseendeväckande. Men när det rör minoriteten romer skymtar konstant en uppenbar brist på rationellt tänkande fram. Därför kan en serbisk-ortodoxa högtid etiketteras som specifikt romsk istället för att bli satt i sitt rättmätiga sammanhang. Att högtiden *Vasilica* firas av romanifolk med rötter från Balkan är alltså inte det minst mer uppseendeväckande än att resande i Sverige firar midsommar med sill och potatis.

¹ <https://www.isof.se/utforska/kunskapsbanker/lar-dig-mer-om-arets-namn-och-handelser/handelser/vasilica>. Sidan uppdaterades till ny version den 8 mars 2023

Ederlezi är en annan högtid som romanifolk från Balkan firar, den 6 maj. Inte heller denna är specifikt romsk utan högst allmän. På turkiska högtiden *Hidirellez* och på arli-romani har det blivit till *Ederlezi*. Samma dag firas helgondagen *Djurdjevdan* bland ortodoxa kristna på Balkan. På svenska översätts detta till *sankt Görans dag*. Till grund för firandet står helgonet *Sankt Göran*, som bland annat har ett sjukhus i Stockholms uppkallat efter sig. Inom kristendomen är han ett skyddshelgon, för människor, byggnader, städer och länder. Englands flagga pryds därför av *saint George's cross* (*sankt Görans kors*). Sedan kommer exempelvis Portugal, Katalonien, Litauen, Serbien, Montenegro, Etiopien och Georgien – nationen som är döpt efter honom. Bland städer som skyddas av honom finner vi London, Genua, Ferrara, Milano, Beirut, Barcelona och Moskva. *Sankt Göran* hör dock inte bara till kristendomen. Inom islam finns profeten *Khidr*, som på turkiska heter *Hidir/Hizir*. Traditionen säger att han var densamme som *sankt Göran*. Enligt den gregorianska kalendern, som vi använder i Sverige, infaller *Sankt Görans dag* den 23 april. Enligt den julianska kalendern, som den ortodoxa kyrkan följer, infaller dagen istället den 6 maj. Oavsett tro så är dagen en stort högtid på Balkan, i Ryssland, Vitryssland och Ukraina samt i delar av Mellanöstern. Att högtiden firas av romanifolk med rötter i dessa länder är lika naturligt som att resande håller allhelgonadagen som en högtid.

I *Hur snatchar man 50.000 av en rom?* får tre influensers pröva på att "leva som romer". Avsnitten är fullt med stereotyper och Louie handleder deltagarna med humor. Att han själv kallar sig "zigenare" istället för rom är det många idag som ogillar. En av dem är professorn Jan Selling som är verksam inom *Kritiska romska studier* vid Södertörns högskola. När de två träffas i programmet *Möte med på romani* med Jenni Kay och Jaqueline Horvath, är han kritisk mot att Louie Marti kallar sig själv "zigenare". Selling går rentav så långt att han säger "är det så att man, ska vi säga, i varje fall under 70 år, och icke-rom, och använder z-ordet om människor, då kan man vara helt säker på att det där är en antiziganist".² Man kan förstås tycka vad man vill om att använda olika ord, men ur mitt perspektiv låter detta inte riktigt klokt. Louie säger att han i sin programserie vill få bort fördomar med humor. Sedan får folk helt enkelt respektera att han säger "zigenare". Man gör en höna av en fjäder, säger han och lägger till att "Folk behöver klippa sig och skaffa ett jobb och inte bli kränkta hela jävla tiden".

I samtalet med Selling säger Louie – *Det var väl 1942 som "zigenare" fick bli folkbokförda i Sverige!?* Utan att blinka fyller Selling i med orden "50-talet...". Man behöver förstås inte vara professor för att kunna läsa igenom gamla församlingsböcker och befolkningsregister. I sådana registerutdrag finns många "zigenare" nedtecknade före 1950-talet. Detta motbevisar förstås påståendet att "zigenare" inte fick folkbokföra sig i Sverige förrän på 50-talet. Att en forskare på området kostar på sig att röja sin okunskap rörande detta i TV, det skulle jag säga är sensationellt.

² <https://www.svtplay.se/video/eak5MVw/mote-med-romani/avsnitt-2?video=visa&position=582> (9 m 58 s in i programmet)

TABUN

Att visa sig i bar överkropp är tabu, säger Louie. Att han specifikt menar män får tas för givet. Här kan man inte bortse från att det ser olika ut i olika romska grupper. På nätet och sociala media vimlar det av bilder och filmklipp med romska män i bar överkropp i olika sammanhang. Den finskromska gruppen är kända för sina strikta klädtraditioner och tabun kring att visa kroppsdelar. I programmet träffar Louie den tidigare proffsboxaren Leif Keiski, som är finsk rom. I proffsboxningen boxas män i bar överkropp och så gjorde även han under sin proffskarriär³. I en tv-dokument om Leif från 1992 frågas han om boxningens inte krockar med de finska romernas klädkultur⁴. Nej, svarar han. Samtidigt säger han att äldre romer inte kan se honom boxas, men i övrigt ser han inga problem. När det kommer till arbeten är det en annan sak. Finskromska män kan av kulturella skäl inte ta jobb som diskare, städare och sånt, säger Leif. Man får se det som en självklarhet att olika romska grupper och i synnerhet olika generationer inom dem inte ser likadant på allt.

Utifrån mina personliga erfarenheter reser romanifolk idag liksom andra människor på semester till varmare breddgrader och badar klädda i vanliga badkläder. Sysslorna som Leif Keski nämner som omöjliga att syssla med för honom, som finsk rom, är fullt acceptabla i vissa andra grupper. Dokumentären med honom är också från år 1992 och under tiden fram till idag kan förändringar ha skett. Min reflektion är att vissa av de tabun och sedvänjor som lyfts som romska var starkare förr. Idag har de blivit urvattnade eller håller på att bli när alltför kanske väljer att följa den moderna tidens ideal, livsstil och mode.

Romska kläder

På SVT-play finns serien *Sno inte min kjol* med Marona Kaj. Hon presenterar sig som kläddesigner och riktar anklagelser mot modeindustrin för kulturell appropriering. Modeindustrin stjäl romska kläder för att tjäna pengar utan att ge något erkännande till romerna, menar hon. Eftersom Marona själv har bakgrund i den kalderasha-romska gruppen tolkar jag det som att "romska kläder" för henne betyder de klänningar som bärs eller har burits av kvinnor inom hennes egen romska grupp. När jag söker på nätet finner jag bilder av kvinnor av romanifolk många i olika slags kläder. På Balkan använder kvinnorna i de historiskt muslimska grupperna av romanifolk vanligtvis en slags vida byxor av turkiskt snitt som heter *šalvare* eller *dimije*. Bland andra östeuropeiska romanifolk kan kvinnor, åtminstone till festligheter, ofta ses i färgsprakande kjolar och klänningar, som ofta har volanger. Över axlarna bärs ofta stora sjalar. Men är dessa klädstilar unikt romska?

De finskromska kvinnornas stora svarta sammetskjolar är en unik klädsel. Av att döma från äldre fotografier och vad som är skrivet i boken *De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet*⁵ är den traditionella sammetskjolen ett ganska modern fenomen. Tidigare bar kvinnorna yllekjolar som ibland hade påsydda sammetsband och över kjolen bars ofta ett förkläde. Kjolar med olika slags dekorativa band finns historiskt överallt. Liksom förkläden med mönster och spets. Så även hos den svenska allmogebefolkningen. Det kan man exempelvis se och läsa om i boken *Kläderna gör upplänningen* av Håkan Liby (1997). Den finsk-romska

³ <https://www.youtube.com/watch?v=8KmxFaZwlqI>

⁴ https://www.youtube.com/watch?v=FP5T2B_4Lp8

⁵ Panu, Pulma (red.). *De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet*. (2015)

sammetskjolens karakteristiska form skapas med hjälp av ett vadderat så kallat vantebälte som bärs runt midjan. Inte heller detta är något unikt för romanifolk utan har funnits i Europa sedan åtminstone 1500-talet. Då blev det mode för kvinnor att binda en stoppning runt midjan, över underkjolen, för att ge volym över höft och bakdel. Senare blev det modernt att bära ställningar av exempelvis fjäderstål eller rotting för att vidga och forma kjolens omfång. På engelska kallas olika typer av sådan för *bum roll*, *false rump/cul de Paris* och *bustle*. Med tiden blev det omodernt och försvann, ända tills finska romanifolk anammande det och utvecklade en ny traditionell kjol.

När det kommer till valakisk-romska gruppen, som kalderasha ingår i, så är deras historia väl belagd. På 1850-talet frigavs romanifolk från ett 500 år långt slaveri i dagens Rumänien. Följen med dessa romanifolk började snart synas till över hela Europa. Det finns tidiga fotografier och avbildningar av dem. I svenska sådana visar sig kvinnor oftast bära grova yllekjolar i mörka tyger. De bar, åtminstone inte enligt dessa bilder, den sortens klänningar som Marona Kaj visar upp som "romska". Sådana får man först se på senare bilder. På nätet kan man också finna uppsjöar av illustrationer av kvinnor från olika länder klädda i färgglada kjolar, klänningar, jackor och blusar med spetsar och volanger. Många är flera hundra år gamla. Överlag har de snitt och detaljer som påminner om Maronas "romska kläder". Fast utifrån dessa äldre bilder så verkar det istället vara så att romanifolk har tagit inspiration från andra. Liksom i fallet med den svarta sammetskjolen har man gjort det till "sitt". I en sekvens berättar Marona hur hon tog inspiration från en silverfärgad dräkt Diana Ross bar i ett videoklipp. Det är väl precis så det fungerar? Det är väl inget annat än att inspireras och ta till sig av influenser från andra? Här kommer jag att tänka på den ständiga frågan om vem som var först – hönan eller ägget? I fallet med de särskilda "romska" kläderna kan man nog knappast påstå att romanifolk var först.

Ofta skymtar en slags aktivism fram i olika satsningar. Frågan är om det helt enkelt är så att man mest strävar efter att få uppmärksamhet och synas? Inte vet jag, men många saker som sägs och görs bidrar nog snarare till att befästa stereotyper om romanifolk än att motverka dem.

Detta tycker jag blir lite extra tydligt i fallet med *Gypsy Water*, en doft som ingår i varumärket Byredos produktprogram. Doften finns i flera produkter, som exempelvis parfym, body wash och fuktgivande krämer. Marona har tillsammans med sin syster Jenni Kay sedan något år försökt driva en påverkanskampanj mot företaget. Jag har dock inte förstått om de vill att företaget drar tillbaka eller ändrar namnet på produkten. Byredo ingår i den spanska koncernen PUIG som äger flera världskända varumärken som Carolina Herrera, Jean Paul Gaultier, Rabanne och Nina Ricci. Under första halvåret 2025 omsatte koncernen 2,3 miljarder Euro. Byredo stack ut genom att dubbla sina siffror i samma period och de verkar inte bry sig om systrarnas kritik. Och varför skulle de göra det? Det vimlar ju faktiskt av produkter som innehåller ordet *gypsy* eller språkliga varianter av ordet "zigenare".

I Tyskland har matjätten Knorr länge tillverkat den mycket populära såsen *Zigeuner Sauce* ("Zigenarsås"). Efter kritik från sinter och romer i Tyskland har företaget bytt namn på såsen. Nu heter den istället *PAPRIKA Sauce Ungarische Art* (PAPRIKA sås av ungersk typ). Resultatet blev således att termen *Zigeuner* fick en starkare koppling till Ungern än till Tyskland. Detta är del av antiziganistiska stereotyper. Samtidigt slätar det på sätt och vis över sinternas 700-åriga historia i landet. Så vad har man uppnått med detta? För oavsett namnbytet äts såsen fortfarande till rätten *Zigeunerschnitzel* ("Zigenarschnitzel").

ROMSK MAT

Mamis mat är en programserie på UR-play där två generationer i någon av de fem grupperna av romanifolk lagar mat. Utifrån programmen kan man konstatera att matraderier skiljer sig mellan grupperna. Det lagas soppa och grytor med klimp, som också kallas "hemmagjord pasta", kåldolmar, fyllda paprikor och en slags stora potatisplättar. I två av programmen deltar resande. Stefan och Melinda lagar kötsoppa med klimp och Mia lagar en grytstek med sås och potatis tillsammans med sin son Dylan. Fast här är det väl ändå helt vanlig husmanskost de lagar? Sån mat kan väl ändå inte räknas som "romsk"? Eller? Är inte de övriga rätterna vid sidan av dessa betydligt mer exotiska och "romska"? Som de polska potatispannkakorna *placki* eller den balkanska – med fetaost, spenat eller kött – fyllda smördegen *burek*, som på arli-romani heter *marikli*. Trots att det språkligt sett är samma ord som svenska romanins ord för skorpar, *marrkli*, tror jag inte att någon skulle förväxla dem.

Och så dessa *pherde paprike*, som låter så spännande. I vart fall tills man översätter romaniorden till – fyllda paprikor. Nja, egentligen finns det nog ingenting som är varesig romantiskt eller unikt med maträtterna. *Gulasch* har jag också sett lyftas fram som "romsk mat". Namnet kommer från ungerskans *gulyás*, som betyder herde. Ursprungligen är det en enkel gryträtt som herdarna på den ungerska pustan lagade av kött och rotfrukter. Varianter av gulasch finns i alla öst- och centraleuropeiska länder. Fast då är de inte etiketterade som "romsk mat". Då eftersom det inte alls rör sig om några unika "romska rätter" utan istället är del av dessa länders matkultur. Med andra ord är det frågan om rätter som tillagas av romanifolk och som ingår i matkulturer utanför Sveriges gränser. De är ingalunda mer främmande och exotiska i sina ursprungsländer än vad de resandes kötsoppa med klimp och grytstek är för svensken.

RESANDEKULTUREN

Det är inte helt enkelt att precisera vad resandekulturen är och som ett bihang till detta kommer också frågan om hur en resande definieras. Tolkningarna skiljer sig förstås åt beroende på vem man frågar. Staten har från sin sida gjort det enkelt för sig med självidentifieringsprincipen, som betyder att den som identifierar sig som del av en minoritet också är det. Ingen ska kunna ifrågasätta det. Det är förstås problematiskt, för att inte säga absurt. Staten kan förstås inte hålla koll och på individnivå bestämma vem som ingår i en nationell minoritet och inte. Samtidigt måste man väl ändå ha en naturlig koppling till minoriteten ifråga. Nuförtiden kan ju förvisso folk identifiera sig som katter och gud vet vad, om man vill, men för att identifiera sig som resande behöver man släktemässiga band.

En del ser resandeidentiteten som något strikt etniskt. Vissa går rentav så långt att de menar att den som inte har resandeanor på båda föräldraleden inte kan räknas som resande. Detta slags rasideal har snarare rötter i rasbiologi än verkliga förhållanden. För identiteten bygger på fler saker än så. Min personliga erfarenhet är att de flesta menar att det är tillräckligt om ena föräldern eller rentav en mor- eller farföräldern har resandebakgrund. Detta kan jämföras med vad som definierar en jude. Det finns en judisk lag (*halakha*) som definierar att den som föds av en judisk mor eller har konverterat enligt judiska regler är jude. För att definieras

som resandes finns inga lika klara och universellt rådande och accepterade bestämmelser, förutom att man måste ha etniska band till gruppen.

När jag funderar över hur resande själva definierar resandeidentiteten så minns jag tillbaka till min barndom. Då hörde jag ofta äldre släktingar tala om resande⁶ respektive djupa resande⁷. När jag frågade om vad som skiljde dem åt fick jag oftast ett svar som närmst kan översättas till *"håll tyst och fråga inte en massa dumma frågor"*. Som barn skulle man inte vara alltför frågvis. Det låg både i tidsandan och kulturen. Under mitt liv har jag funderat över och försökt förstå vad man egentligen menade med dessa två särskiljande termer. Utifrån mina egna efterforskningar och samtal med många äldre resande har jag kommit fram till följande.

Den som har resanderötter, oavsett om det är från båda eller enbart den ena av föräldrarna, kan räknas som resande. Om man talar romani eller inte någon avgörande betydelse. Viktigare är om man känner till vissa kulturellt betingade aspekter, som vissa tabun, och förhålla sig till dem. Den som har resanderötter men som saknar all kännedom om såväl språk och kultur sågs, åtminstone av de jag har talat med, ofta något mellan resande och majoritetsbefolkningen.

En djup resande är å andra sidan en person med resanderötter, som talar romani i någon utsträckning och som är väl bevandrad och lever i resandekulturen. Om endast ena föräldern har resanderötter spelar ingen roll. Det avgörande är att man är förankrad i gruppen genom främst släktband och kultur. Då blir förstås den naturliga följdfrågan – hur kan resandekulturen definieras?

Spontant brukar jag säga att släktbanden är en central aspekt och det kitt som håller ihop gruppen. Man håller reda på hur olika individer är besläktade. Gärna flera generationer bakåt. Det förstärker kopplingen mellan olika individer genom att "vi":et blir tydligt. För att se sig som en grupp, ett "vi", i förhållande till majoriteten, som är "de", det är centralt i resandeidentiteten.

Den respekt mot äldre människor brukar lyftas som särskilt "romskt" gäller i resandekulturen. Fast egentligen är nog även det ganska universellt. Man ska lyssna på och vara vänlig och hjälpsam mot äldre personer. I övrigt är resandekulturen historiskt präglad av ett stort mått av vidskeplighet och skrock samt uppförande- och klädkoder. Man ska bete och klä sig respektfullt och ordnat. Flera av varandra oberoende källor vittnar om att de resandes klädstil ofta stack i ögonen på folk förr i tiden. Resandekarlarerna bar ofta kostymer till vardags som vanligt folk bara klädde sig i till kyrkobesök och högtider. Man kan också se att männen ofta bar halsdukar eller scarfs på ett sätt som stack ut. Att visa sig framför andra i bara underkläder är otänkbart. När det lagas mat så finns det till alla. Ingen ska vara utan mat och barnen får äta först. När man talar med folk så ska man tänka på vad man säger och inte medvetet diskutera om sådant som kan leda till osämja. Detta är sannolikt kopplat till att dispyter i äldre tider kunde leda till fejder, som löstes med tvekamp.

⁶ Drabbrikan nr 15 mars 2020. Hans Gyllenbäck-Berg, Manér, klädkoder och allmänt uppförande - bland oss resande. s.20-23. Drabbrikan nr 11 Mars 2019. Kevin Fredriksson. Min mormors morfar - Karl Gustav Johansson-Andersson. s.15-17. Drabbrikan nr 10 December 2018. Nyheter-Nevopan. Ny bok med, om och av resande. s.7. Drabbrikan nr 8 Juni 2018. Jon Pettersson. Vad är romanispråket? Om tidigt inlånade svenska verb. s.14-15. Drabbrikan nr 4. Jekk lav fonn marro ranndrepaskro - Ett ord från vår sekreterare. Hans Gyllenbäck-Berg. s.7.

⁷ Djupromani är också ett begrepp som är kopplat en liknande definition av den språkliga nivån på den talade svenska romanin.

Utifrån vidskepligheten finns det många saker man inte ska göra. Att jämföra händer bringar död över en. Att slå sönder speglar bringar olycka. Att passera vägen som en katt just har korsat betyder otur, om den har gått från vänster till höger. Det mesta går igen i andra kulturer, som i den svenska. En skillnad är att om katten istället korsat från höger till vänster så kan det bringa goda förtjänster. Oavsett vad så ska man uttala ramsor och besvärjelser och spotta tre gånger innan man passerar där katten korsat vägen. Likadant gör man i många andra skrockfulla sammanhang. Skor får inte heller ställas på bordet. Även det bringar död. Man sätter inte sig inte heller på bordet, för där äter man. Inte heller sätter man mat på stolar och bänkar. Eller sitter eller ligger i sängen med byxor på. Förmodligen går det tillbaka till gamla renhetsregler. Att tvätta händerna innan man äter är jag själv fostrad att göra. Det finns en hel del av sådant men eftersom de skiljer sig åt lite här och där så lämnar jag det därhän.

Om någon går igen och spökar så kan man mota bort denne. Ett sätt är att slå in en kniv i dörrkarmen. Då kan denne inte passera dörröppningen. Det fick jag lära mig som barn och kom plötsligt att minnas det för några år sedan. Då för att jag övernattade på Wanbro Herrgård, strax utanför Smedjebacken i Dalarna. Platsen är känd för att det spökar och mitt i natten väcktes jag av detta. Som tur var hade jag med en gammal "tchuring", en resandekniv, som jag skulle förevisa dagen därpå. I öronen ekade orden från sedan länge bortgångna släktingar – "Om det spökar slår du en "tchuring" i dörrposten och då kan gastarna inte komma in i rummet och göra dig nåt ont". Om det var av en slump eller på grund av gammal bortglömd kunskap kan jag inte säga, men sluta spöka gjorde det.

Om man längst vägen ser en ekorre så är det ett omen om att man snart får träffa andra resande. Kliar det i handflatan är det ett omen om att man kommer att tjäna pengar. Om en fågel flyger emot eller pickar på fönstret är det ett dödsbud. Någon kommer att dö. Att råka ta på kläder ut och in bringar tur, så länge man låter de sitta på. Listan med vidskepligheter kan göras lång och många saker har jag noterat både bland svenskar och i andra länder. Som det där med att man ska lägga ett silvermynt i vaggan till ett nyfött barn. Silvret ska hålla det onda borta och pengan ska föra rikedom med sig. Ett annat sätt att hålla onda makter borta är röda snören. De binder man runt handleden på spädbarn av samma anledning. Inte heller detta är något unikt för resande och det ser olika ut i olika resandesläkter i skilda landsdelar. Till följd av hur resande behandlades under 1900-talet har en hel del sådant också gått förlorat idag. Detta jag har nämnt här kommer från släktingar och vänner ur så kallade "djupa resandesläkter".

När det kommer till maträtter så har resande ingen särskild egen matkultur. Historiskt har man fått laga mat av de råvaror som har funnits till hands att köpa eller byta sig till. De resande är trots allt en grupp som historiskt sett har livnärt sig på handel och inte odlat eller fött upp slaktdjur själva.

SLUTKOMMENTAR

När det kommer att leta fram företeelser som kan ses som exotiska i förhållande till det svenska så går det uppenbarligen att vrida på saker och ting lite hur som helst. Det som i andra länder är högst allmän majoritetskultur sätts i ett romskt minoritetsperspektiv i Sverige och blåses upp till något exceptionellt. I sammanhang som rör minoriteten romers kulturer går det uppenbart att få folk att tro på nästan vad som helst. Ja till och med att vissa kulturella uttryck är mer "romska" än andra. Men kan de verkligen vara det? För det finns väl ändå ingen romsk kultur som är opåverkad av omkringliggande majoritetskulturer? Hur såg förresten den ursprungliga romska kulturen i så fall ut? Kan man ens föreställa sig att en sådan har existerat? Vilka sedvänjor och traditioner hade man? Vilka maträtter tillredde man och hur klädde man sig? Var man fastboende eller levde man som nomader? Vilka slags sysslor och hantverk ägnade man sig åt? Och vilka gudar tillbads? Under vilken historisk epok kan man räkna att en sådan kultur i så fall existerade?

Den allmänna uppfattningen är att romanifolk härstammar från Indien. Inom forskningen är huvudtesen att romani chib uppstod som språk utanför Indien för omkring 1000 år sedan. Den språkliga forskningen visar att romanispråket redan då innehöll ord från flera indiska språk samt från persiska, armeniska, grekiska och ytterliga några språk. Grammatiken var identiskt med den i andra indiska språk. Sedan dess har samtliga varieteter av romani genomgått stora förändringar. Modern DNA-forskning visar att nutida romanifolk härstammar från individer som för 1000 år sedan hade multietniska rötter. Oavsett om de alla stammade från den indiska subkontinenten eller inte kan man ta för givet att de levde i en multietnisk, mångspråkig, multireligiös och multikulturell kontext. Den logiska följden blir därför att romanifolk förmodligen aldrig har haft någon gemensam och homogen kultur. Inte heller är kultur något statiskt.

Oavsett om man tror på den Darwinistiska eller Bibliska skapelseberättelsen så kan man konstatera att mänskligheten är äldre än 1000 år gammal. Därför är det också givet att de kulturella sammanhang som romanifolk för ett årtusende levde i hade utvecklats från "äldre" kulturer och sedan utvecklats vidare till "nya".

Romanifolks kulturella företeelser är därmed att se som konsekvenser specifika grupper pluralistiska historia. Därmed blir också kulturen något som är i ständig förändring. Att belysa interaktioner och kulturella utbyten romanifolk och andra människor emellan förekommer dock inte i minoritetssammanhang. Det som borde vara intressant att belysa, som samexistens och kulturellt utbyte, det är inte lika spännande och intressant som att reducera romanifolk till en avvikelse från den rådande majoritetsnormen.

Man skulle kunna det göra enkelt för sig och säga att allt rör sig om olika former av antiziganism. Det låter förvisso lite väl hårt, men när allt kommer omkring så är det nog just detta allt faktiskt grundar sig i, i slutänden.

/ Jon Pettersson

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - [Facebook.com/frantzwagnerkettanepa](https://www.facebook.com/frantzwagnerkettanepa)

Frantzwagner Sällskapet är en ideell organisation som är öppen för alla som vill delta i verksamheten och som följer organisationens mål, syfte och stadgar. Vår målsättning är att alla delar av verksamheten och resultaten av dem ska vara kostnadsfria och tillgängliga för alla som önskar ta del av dem. Inget krav på medlemskap föreligger för att ta del av och delta i verksamheten. Ansökan om medlemskap skickas via kontaktformuläret på vår hemsida www.frantzwagner.org tillsammans med en redogörelse om på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet.